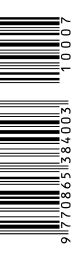

ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT 550 Ft
2010. szeptember / XXII. évfolyam 7. szám

SZOMBAT

Lya Benjamin
Max Blecher
Erdélyi Lajos
Mya Liontescu
Norman Manea
Maia Morgenstern
Salamon Márton László
Leon Volovici
Zsehránszky István

Bukarest anno

Romániai zsidók egykor és ma

szombat

2010. szeptember
5770 elul / tisri

A Magyar Zsidó
Kulturális Egyesület
folyóirata.

Megjelenik évente tízszer.

Szerkesztőbizottság:

Deák Gábor
Hoffman Iván
Itamár János-Keszt
Kovács András
Seres László
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:

Szántó T. Gábor
(főszerkesztő)
Gadó János, Novák Attila

Deák Andrea
(szerkesztőségi titkár)

Fritz Éva

Pári Mirella (terjesztés)

Állandó külső munkatársak:

Uri Asáf, Csáki Márton,
Csőke Zoltán, Panyi Szabolcs,
Vári György, Várnai Pál

A megjelenést támogatja:
Amerikai Joint Magyarország
Ronald S. Lauder Alapítvány
Magyarországi Zsidó Örökség
Közalapítvány

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális
Alapprogram

A héber és jiddis szavak átírása
a szerzők felfogását tükrözi.

Terjeszti a LAPKER Rt.

A kéziratok szerkesztése lezárult:
2010. július 1-én.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház,
234-es és 235-ös szoba.
Telefon: 311-9214/136, 137
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

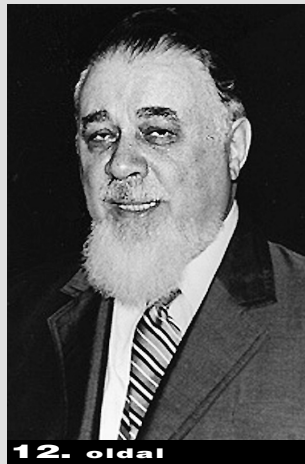
Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org
Címünk az interneten:
http://www.szombat.com

Előfizethető a kiadóhivatalban,
illetve postautalványon
az OTP 11709002-20066703
„Szombat” számú alszámlán.

Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Nyomdai előállítás:
Mackensen Kft.

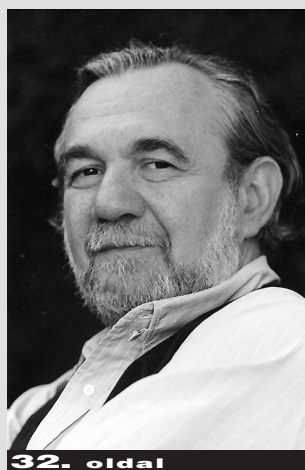
12. oldal

25. oldal

27. oldal

32. oldal

ROMÁNIAI ZSIDÓSÁG

4 Leon Volovici

**Román írók – zsidó írók:
a kulturális identitás dilemmái**

9 **A Holokauszt Romániában**

10 **Váltságdíj a zsidókért**

(Gal Beckerman)

12 Lya Benjamin

Moses Rosenről

12 Erdélyi Lajos

A főrabbi, alulnézetből

15 **Román zsidó exodus, 1959**

16 Max Blecher

**Történetek a közvetlen
irrealitásban**

20 Salamon Márton László

Az Idegen

24 **A Bukaresti Zsidó Színház
rövid története**

(Mya Liontescu)

25 **„Letisztultak a dolgok...”**

Harry Eliaddal, a bukaresti
Állami Zsidó Színház igazgatójával
beszélget Zsehránszky István

27 **Különleges pillanatok
a zsidó színházban**

Színészek vallomása (Zsehránszky István)

29 Norman Manea

A halál

30 **Hazatérés – haza nélkül**

(Csáki Márton)

32 **Gyakran fürdenek,
tehát piszkosak**

(Kápolnai Zoltán)

34 **Alkonynapló**

(Cs. M.)

MIÉRT ROMÁNIA?

Miert állítunk össze egy egész lapszámot a romániai zsidóságról?

Mert kíváncsiak vagyunk.

Miért vagyunk kíváncsiak?

Mert annyira keveset tudunk róluk, pedig Románia közvetlen szomszédunk, s minden vita és nézetkülönbség ellenére összeköt bennünket a történelem.

Mert a 20. század első évtizedeiben hasonló folyamatok zajlottak le a romániai zsidóság körében – modernizáció, nagyvárosi asszimiláció, új típusú identitások keresése – mint a magyarországi zsidóságéban.

Mert a romániai zsidóság nagy tömegei, elsősorban a régió régióiban, a jelentős részben asszimilálódó magyar zsidóságtól eltérő viszonyok között éltek: nem asszimilálódtak, jiddisül is beszéltek, megőrizték tradicionális jellegüket, és idegenkedve néztek a nyugat felé orientálódó, beolvadás-párti, vagy éppen a magyarsággal rokonszenvező, magyar kultúrájú hitsorsosaikra.

Mert a román zsidóság egy része, a magyar zsidósághoz hasonlóan áldozata lett a harmincas évek fasiszta gondolatából a '40-es évekre szárba szökkenő diszkrimináció-

nak és üldöztetésnek. A transznisztriai deportálásokban nem működött közre a náci Németország, azt a román állami hatóságok egyedül bonyolították. Viszont Dél-Erdélyből és Óromániából nem deportálták a zsidókat, majd a román Mihály király és körei által az Antonescu ellenében végrehajtott kiugrás is „autonóm” módon és sikeresen történt, eltérően a Horthy-féle kiugrási kísérlettől.

Mert a túlélő romániai zsidóság túlnyomó többsége is megszenvedte a kommunista diktatúra éveit, illetve az elnyomás elől jelentős tömegei, vagyonukat hátrahagyva kivándoroltak Izraelbe.

Mert a romániai zsidóság és kultúra ennek ellenére nyomaiban ma is létezik, és érdeklődésünkre tarthat számot.

Mert a 21. századi Európában élünk, és zsidók lévén, kíváncsiak vagyunk a velünk szomszédos ország és kultúra közegében azonosságtudatát megőrző zsidóságra is, s mert nem kérünk a 20. századi Közép-Európa egymás identitását megsemmisíteni kívánó törekvéseiből, melyek szembefordították egymással a nemzeti, s akár az egyes nemzeti kultúrák vonzáskörébe tartozó zsidó közösségeket.

Egyáltalán: minek kell magyarázat, hogy miért állítunk össze egy egész lapszámot (sőt októberre átcsúszó közleményünkkel kicsit többet) a romániai zsidóságról?

Miért ne?

LEON VOLOVICI

Román írók – zsidó írók: a kulturális identitás dilemmái

Egy – főleg az első világháború utáni – folyamatot vizsgállok, mely a román kulturális és irodalmi életben, valamint a romániai zsidóság szellemi életében zajlott, végigkísérte a romániai zsidóság életének modernizálását, a romániai zsidó közösség egy fontos részének akkulturációját, valamint szociális és kulturális integrálódását. Zsidó közegekből kiemelkedő, különálló és számszerűen is jelentős írói csoport megalakulásáról van szó, tagjai oly-

kor erős zsidó kulturális háttérrel rendelkeznek, arra törekveszenek – és közülük nem kevésnek sikerül is –, hogy román írókká váljanak és integrálódjanak a román irodalomba. A zsidó történelemben ez általános európai jelenség, éppen csak Közép- és Kelet-Európában nagyobb méreteket ölt.

A jelenség, mint tudjuk, kizárólag zsidó, más etnikai kisebbségeknél csak kivételes esetekben fordul elő. Romániában a XIX. század végén jelenik meg. Az első zsidó-román író minden bizonnyal Ronetti-Roman. Csak az irodalomról beszélek, a tudo-

mány és az írástudás területéről nem, mert ott az akkulturáció pár évtizeddel korábban kezdődött. Ronetti-Roman első abban is, hogy a zsidó identitás és a teljes asszimiláció kísértésének dilemmáját az elmélkedés és irodalom témájává teszi. Az első írói generáció, mely utána 1900 után, jelentkezik, éli és vállalja ezt a dilemmát, ami nem egyszer vezet egzisztenciális krízishez.

Ugyanabban az időben, az első világháború vége felé kialakult légkörben, amikor a zsidóknak kilátásuk nyílt az állampolgári jogok elnyerésére, valódi kulturális „újjászületés” megy végbe, különösen Jászvárosban (Iasi), ahol a zsidó közösség régi és számottevő, amit a jiddis irodalom új-

rafelfedezése, a judaizmus és a héber tanulmányok iránti érdeklődés fémjel. Szimultán jelenség volt ez az akkulturációval, és nem egyszer találjuk ugyanazokat az írókat mindkét csoportban, főként a kialakulás fázisában, amikor az ingadozások és keresések gyakoribbak.

Egy izraeli irodalomkritikus¹ újkéltű szintézise szerint a XX. század első négy évtizedében nem kevesebb, mint ötven, a román kritika és irodalomtörténet által ismert, többé-kevésbé nyilvántartott író létezéséről tudunk. Egyeseket közülük ma is a legfontosabbak között tartják számon: Fundoianu, Aderca, Sebastian, Max Blecher, Ilarie Voronca, I. Peltz, I. Călugăru azok, akikre gondolok.

A román társadalom reakciója ezzel a jelenséggel szemben persze nem volt egyértelmű: az elfogadás és bátorítás mellett, a nacionalista körök folyamatos visszautasításával és bojkottjával találkozunk. A visszautasítás, mely rendszerint etnocentrikus és xenofób retorikával érvelt, mint tudjuk, megerősödött a harmincas években, és a háború éveiben tetőzött.²

Habár írókról és irodalomról van szó, a zsidó alkotó elit szintjén lejátszó jelenség mégis inkább szociológiai és kulturális, mint esztétikai. A folyamat azonban erős visszhangra lel az e csoporthoz tartozó írók formálódásában és fejlődésében. Integrációjuk a román kultúrába és a kettős identitás dilemmái nem egyszer okoznak belső vívódást és fájdalmat, olykor érzékenyen érintve az alkotásokat. A zsidó írók esetében – nem kevesen az első világháború után futottak be – ezek a dilemmák a harmincas években hevesebbé válnak. Az identitás körüli viták zsidó írói körökben a „zsidó író vagy román író” örökös dilemmáját, a kettős kulturális kötődés lelki hátterét és belső struktúráját érintik. E vívódások makacsul visszatérnek azon román írók elmélkedéseiben is, akik odafigyelnek a zsidó kollégáikat kínzó feszítő problémákra. A *Fáklya* (*Fac-la*), a Ion Vinea által vezetett újság, körkérdést tesz fel (1935-ben) „Román író – zsidó író” címmel, arra kérve az írókat, hogy válaszoljanak és ... „oldják meg” a kérdést: „*Mit hisz F. Aderca, Dorian, Ludo, Andrei Tudor,*

M. Sebastian, A.L. Zissu úr és általában a többi zsidó származású román író azzal a szűk közösséggel szembeni magatartásáról, amelyből indult és mit arról a tágabbról, amely befogadta? (...) Zsidó írók! Az igazság érdekében és bármely félreértés elkerülése végett, egy pár pillanatra gondolkodjatok el őszintén és küldjétek el válaszókat!”

A válaszok, a várakozásnak megfelelően, ellentmondásosak voltak. Egyesek, mint I. Peltz vagy Camil Baltazar, kizárólag román írókként határozzák meg magukat, mások, mint Uri Benador, felmagasztalják a kettős-gyökerű szellemi identitást, ahogy kissé később Sebastian is tette a *Hogyan lettem huligán* című esszéjében. Mindezekhez kifinomult hozzászólást fűz a költő Al. Robot, áthelyezve az eszmecserét a művészet síkjára: „*Zsidónak lenni sors. Egy identitás, egy helyzet és valami szigorúan személyes. Túl ezen a sajátos részleten, megjelenik az alkotó, a művész. (...) A származás másodlagos tényező. (...) Az íróvá lett zsidó ősi küldetést teljesít, kisebb vagy nagyobb mértékben, de képviselheti büszkén annak az országnak a sajátosságát is, amelynek művészetében részt vesz, és amelynek nyelvén kifejezi magát*”.

E dilemmákról nyilatkoztak nem kevesen a román írók és irodalomkritikusok közül, s egyesek (E. Lovinescu, G. Călinescu) megpróbálkoztak a romániai zsidó írók tipologizálásával is. A *Fáklya*-beli körkérdésben csak Lovinescu vesz részt, az esztétikum primátusának híve, aki saját szempontja alapján sokukat támogatta és ismerte el. Lovinescunak a nemzeti-ség „csatlakozási kérdés”, így számára túlzásnak és bosszantónak tűnnek zsidó kollégái identitás-dilemmái. „...*a zsidó íróknak – teszi hozzá – megadatik, és megérdemlik, hogy megadattasson, az a helyzet, amit akarnak; a sorsuk tehát saját akaratuktól függ*”. Határozott kijelentés, a bekövetkezett események azonban nemsokára megcáfolják.

Pár évvel később, mindezeket az írókat, függetlenül attól, hogy minek vallották magukat, és mennyire kötődtek a román kultúrához, a román irodalmi életből kirekesztették, akarattal vagy

akaratlanul, kizárólag a zsidó közösség szimbolikus gettójába zárták őket, s a háború éveiben így őket is elértek a megkülönböztető törvények vagy akár a deportálás és a halál áradata.

„ZSIDÓ” IRODALOM ROMÁN NYELVEN

Különösen a 20-as és a 30-as években rajzolódik ki egyre élesebben az ideológiai program, amely jelentőséget kölcsönöz a zsidó közegből kilépő írók jól körülhatárolható magatartásának. Ezeknek a román nyelvű irodalmi mozgalmaknak az eredeténél jelen van azonban egy identitási és kulturális hovatartozási krízis is, amelyet a zsidó szellemi élet belső fejlődése, az első világháború után újraindult cionista mozgalom és a modern judaizmus keretei között létrejött eszmei áramlatok váltottak ki. Romániában ennek a nemzeti-zsidó és cionista „újjászületésnek” az ideológiai hangja kétségkívül A. L. Zissu. Ő maga is szerzője román nyelvű regényeknek és elbeszéléseknek, melyeket kizárólag zsidó témáknak vagy a saját generációja intellektuális válságának szentel.

A. L. Zissu fontos szerepet játszott a cionista mozgalomban, zsidó kulturális kiadványokat jelentet meg; az első világháború után jelentős számú fiatal entellektüel és író tömörül köré, különösképpen a *Megváltás* (*Mântuirea*) és az *Újjászületésünk* (*Renasterea noastră*) cionista kiadványok körül. Zissu a judaizmus értékeinek és a hagyomány ápolásának, a zsidó identitás teljes és kizárólagos felvállalásának, a román kultúra megbecsülésének és elsajátításának híve volt, de anélkül, hogy a „keveredés” és a román szellemi és kulturális közegbe való „integrálódás”, véleménye szerint káros kísérlete megtörténne. Akár az etnikai tisztaság román ideológusai (elsősorban Nae Ionescu, akivel nagyon jó kapcsolatot ápolt), Zissu az autochton (vagyis – magától értetődően – román,) és a zsidó szellem összeegyeztethetlenségének álláspontját vallja, sőt aztis, hogy a románoknak joguk van megőrizni „tisztaságukat”, és óvakodni a „zsidó szellemmel” való keveredéstől.³

A zsidó kultúra területén Zissu legközelebbi tanítványa a publicista és író I. Ludo volt. Miután rövid ideig

Jászvárosban „tisztá” román irodalmat művelt, Ludo elkötelezte magát Zissu mellett, a *Megváltás (Mântuirea)* és a *Zsidó hírvilág (Stiri din lumea evreiască)* hasábjain figyelemre méltó publicisztikai és irodalmi műveket szentelt kizárólagosan zsidó problémáknak és témáknak, valamint a jiddis irodalom fordításának. 1929-től adta ki az *Ádám (Adam)* című szocio-kulturális folyóiratot, a legjobb és legtartalmasabb kiadványt, mely judaizmussal, a világ különböző részén élő zsidó szerzőkkel és a romániai zsidó szellemi élet szociális és politikai problémáival foglalkozik. Zissu és Ludo volt az ideológusa a román nyelvű, zsidó tematikájú és főként a zsidó közösségnek szánt „zsidó” irodalomnak. Lengyelországban a „lengyel nyelvű zsidó irodalmat” szolgáló hasonló mozgalom a romániaiánál korábbi, szélesebb és szervezés szempontjából sokkal strukturáltabb.⁴

A Zissu vagy Ludo vezette folyóiratok és újságok köré publicisták és írók egy elég népes csoportja tömörült. Létrehoztak egy kisebbségi irodalmat, amelynek azonban figyelemreméltó kulturális szerepe volt a romániai zsidók életében. Ebbe a kategóriába tartozik a Zissu által létrehozott irodalom is.

Ám e körből a legtehetségesebbek elég gyorsan megéreztek, hogy ez a fajta – ideológiailag és tematikailag programszerű – irodalom arra van ítélve, hogy a periférián maradjon, ezért elhagyták e köteléket, rövid idő alatt beírván nevüket a román irodalomba. Meg akartak szabadulni a nemzeti megszorításoktól, amelyekhez alapján véve kötődést éreztek, de nem fogadták el, hogy ennek a kedvéért feláldozzák az irodalmi hivatást és a jogosultságot, hogy mindenekelőtt a művészet területén létezzenek.

Irodalmi karrierje elején Felix Aderca és B. Fundoianu is nagyon közel állt az A. L. Zissu által vezetett körhöz. Más, kevésbé kiválókkal együtt, az irodalom területén mindannyian elhagyták Zissut. Az eltávolodás a rendíthetetlen vezetőtől bizonyos mértékben természetes fejlődésnek mondható. Kiváltója a haszidizmus misztikus tapasztalata által táplált messianisztikus zsidó gondolkodás, illetve az ak-

kulturáció és szekularizáció előrehaladottabb stádiumában lévő zsidó intellektuális környezet közötti hatalmas távolság is. A vágy, hogy román íróvá váljanak, és integrálódjanak a román kultúrába, erősebbnek bizonyult. Nagyon hamar felfogják, hogy nehéz, ha nem éppen lehetetlen, a nyelv által hozzátartozni egy irodalomhoz és kultúrához, ugyanakkor követni egy olyan ideológiát, amely az abból való kilépésre kényszerít.

A fiatal Fundoianu, habár nagyon kötődik Zissuhoz – dolgozott és intenzíven együttműködött vele a *Megváltás (Mântuirea)* című újságnál – már kezdetől észlelte a román nyelven kifejezett, de csak zsidó kulturális identitás vállalásának belső ellentmondásait. Sokatmondóak A. Steuermann-Rodion költői sorsáról írt sorai, aki őt, az ifjú Fundoianut, első lírai próbálkozásainál vigyázta és bátorította. A mestersége szerint orvos, fiatal cionista publicista Rodion, később a szocialista mozgalom aktív tagja, Heinét követő költő, akitől fordított is, átélte a „román költőnek lenni, de megénekelni a zsidó fájdalmat is” próbálkozásának kudarcélményét. Rodion öngyilkossága 1918-ban, a frontról való visszatéréskor, fájdalommal töltötte el és nyomot hagyott a volt vetélytársban. Egy évvel Rodion halála után, Fundoianu elmélkedik (egy *Mântuirea*-beli megemlékezésben) Rodion öngyilkosságának jelentéséről, amelyben egy meghíusult vállalkozás tragédiáját látja:

„A lelki bizonytalanság korában, amikor a cionizmus zavaros, mint a sivatag képe, ahol tevék szaladgálnak monotonon – az egyetlen azonnali és magával ragadó megoldás az önelvesztés politikája volt. Ehhez még hozzájött, hogy Steuermann-nak fel kellett vennie a harcot zsidó személyiségével és írásának fájdalmas románságával. Az író tragédiája, hogy nem veheti a botját és a nyomor elől nem szállhat Hamburgban hajóra harmadosztályon. Elhibázott hozzáállás.”⁵

Fundoianu maga is, kezdeti periódusban, egyféle kettős irodalmi és publicisztikai létet folytat: a gyorsan befutott román íróét és a zsidó publicistáét, aki gyakran munkatársa a román nyelvű zsidó sajtónak. A többi,

generációja-béli, valamint a közvetlenül őket követő nemzedék zsidó irodalmáraival ellentétben, Fundoianu ezt a kettős identitást a legtermészetesebb módon éli meg, anélkül, hogy a szokásos drámákat, belső meghasonlásokat vagy identitás-kризiseket jelezné. A családi légkörtől és érdeklődéstől (Fundoianu a híres írástudó Schwarzfeld testvérek unokája), valamint az általános kulturális pezsgéstől ösztönözve, Fundoianu a fiatalág szertelenségével veti bele magát a zsidó és cionista kiadványok körüli szellemi és kulturális mozgalomba. Ugyanazon években Zissuhoz fűződő kapcsolata hosszú időre rányomja bélyegét formálódására. Ami erős és jelentős marad a volt tanítvány francia „reinkarnációja” után is.

Fundoianuhoz hasonlóan, Zissu befolyási körében Felix Aderca-t is megtaláljuk. Ő következetes maradt, direkt és heves a zsidó problémákkal kapcsolatban, még azokban az években is, amikor a román irodalmi életben jelentős tekintélyre tett szert. Idővel ő is eltávolodott az irányzatos zsidó lapoktól, előnyben részesítette az *Igazság (Adevărul)* típusú független kiadványokat, amelyek nagyobb mozgási szabadságot biztosítottak számára.

Publicisztikai tevékenységének majdnem a kezdetétől fogva, antiszemitizmus elleni retorikáját egy nem kevésbé vehemens kritika kíséri a zsidó értelmiségi autenticitás hiányáról, ha az programszerűen mellőzi a zsidó tradíciót, kerüli a zsidó tematikát és a zsidó mivolt vállalását, mindezt asszimilációs törekvésekből, mely rokon a regenerálódással.⁶

Aderca ingadozik, hogy átvegye-e az egyértelműen zsidó álláspontot, a Zissu vonalat, a mozgósítást és önvédelmet, vagy válassza a román demokrata értelmiségi szerepet, és formáljon jogot megvetni mindent, ami az erkölcsi értékeket és kritériumokat veszélyezteti. Saját írói helyzetének ambivalenciájával azonban ő is tisztában volt, bizonyíték rá ez az 1926-os, roppant éleslátásról és öniróniáról tanúskodó vallomás:

„És végül is, miért ne ismerném be? Minden voltam egy kicsit: jó hazafi is (az első világháborúban katonai ki-

tüntetést kaptam), asszimiláns is (román író vagyok), antiszemita is, szocialista is, bolsevik is – és a cionizmus tökéletesen kibékíthető e magatartások bármelyikével!”⁷

1933 után Adercának nincsenek már illúziói. Annál is inkább, mert sok baloldali zsidó értelmiséginél korábban megértette, hogy az idealizált szovjet társadalom sem mentes az antiszemitizmustól.⁸ Pamfletjei drámai hangnemet kapnak. Hite, hogy az integrálódás a román kultúrába, a zsidó identitás megőrzése mellett természetes, kezd ingadozni. Vezető zsidó értelmiségiek néhány nagy visszhangot keltő vitája még nyilvánvalóbbá tette a dilemmákat, melyek a zsidókat gyötörték: a szélsőséges nacionalizmus megerősödése, a megszerzett állampolgári jogok elvesztésének reális veszélye, sőt a kilátásba helyezett kényszeremigráció. Ezek a viták 1933 után felerősödnek, párhuzamosan a kampánnyal, mely a zsidóknak a román kulturális és művészeti életből való kizárását követeli.

Nyilvánvalóak azok az eszmei elmentések, amelyeket Zissu hajlíthatatlan álláspontja váltott ki. Kétségbe vonja a zsidók részvételét a román politikai döntésekben vagy ráerőszakolja a zsidó írókra a zsidó hagyomány és szellemiség melletti kizárólagos döntést. Felszólítása a zsidó írók ellenszegülésébe ütközik, akik nem engednek doktriner merevségének.

Sokkal nehezebb a helyzetük azoknak a zsidó íróknak, akiknek karrierje a román kultúrába való integrálódásra

Bukaresti utcakép – 1920-as évek

A Szeánátus tér, egy bukaresti képeslapon

és érvényesülésre irányult. Orientálódásuk feltételezte a szolidaritást a szakma és az olvasók részéről, akik legitimálták őket. Ez az addig is sebezhető és problematikus, íratlan egyezmény kezdett foszladozni a harmincas évek második felében. Amíg 1936 után elérkeznek a végső határra, amely jelzi a román-zsidó kulturális szimbiózis végét, a nevesebb zsidó írók drámai küzdelme zajlik legitimitásuk megvédése érdekében és az antiszemitizmus ellen, és élénk polémikákba bocsátkoznak nemzeti-zsidó sorstársaikkal is.

A leghíresebb „eset” 1934-35-ben, Mihail Sebastian és Felix Aderca íróké volt. Mindkettőjüknek, ahogy másoknak is – belső egyensúlyuk és életmeggyőződésük összeomlása közepette – nem az antiszemita táborból jövő támadás a legnehezebben elviselhető, hanem a sok kolléga és barát hallgatása, sőt nem ritkán azok szélsőséges „áttérése”.

A botrány, amelyet a *Kétezer éve* (*De două mii de ani*), Sebastian regénye keltett (Nae Ionescu előszavával), ismert és sok tanulmányt szenteltek neki. Csak azt említem meg, a tárgyalt téma szemszögéből, hogy az eddig nevezett írókkal ellentétben, Sebastian értelmiségi és irodalmi pályáján ezen 1934-ben megjelent regényéig nem létezett egyetlen cionista vagy nemzeti-zsidó mozzanat sem.

A *Kétezer éve* (*De două mii de ani*) című regényt számtalan támadás érte mind az antiszemita szélsőség, mint a demokratikus és a „nemzeti-zsidó” sajtó részéről, ez utóbbi élén I. Ludoval. Két „tűz” közé kerülve, Sebastian mindenkinek egy kitűnő esszében válaszol, a *Hogyan lettem huligán*-ban (*Cum am devenit huligan*) (1935), amelyben elemzi könyve viharos fogadtatását, meghatározza kettős identitásának dilemmáit és összegezi Nae Ionescuhoz való viszonyát.

A román szellemi közegbe leginkább beágyazott zsidó író áru-lásként utasítja vissza az „asszimilációs komédiát”, mégis bízik a lehetőségben, hogy megvalósul az egyesülés az öröklött zsidóság és azok között a kulturális értékek között, amelyekbe beilleszkedett és ismertté vált. A személye ellen irányuló durva antiszemita támadások és a román írói mivoltához való jogának a megkérdőjelezése ellenére Sebastian hűséges marad a „kettős” opcióhoz:

„Zsidó vagy és az is maradsz, megpróbálsz mégis meghatározni helyedet a román társadalomban és kultúrában, mellyel szemben kötelességeid annál szenvedélyesebbek, minél kevésbé vannak illúzióid.”⁹

Ugyanabban az évben, vagyis 1935-ben, Felix Aderca is belekeveredik egy terjedelmes polémiába, melynek mozgatója újra a zsidó jelenlét és a zsidó értelmiség legitimitásának megkérdőjelezése a román kultúrában. A támadás a publicista C. A. Donescu részéről jött, aki egyik igazgatója a *Vremea* (*Idők*) folyóiratnak, amelynek addig Aderca is állandó munkatársa volt. Donescu cikkére, „A zsidók bűnei”, Aderca egy nyílt levéllel válaszol, megkérdőjelezve barátja antiszemita érveit a numerus clausus politikája mellett. Aderca, Sebastianhoz ha-

sonlóan, az író és kritikus Ion Trivale esetéhez folyamodik:

„Meghalt közülünk a fronton 1916-ban egy bizonyos Ion Trivale, született Netzler, Pitești-ről, a gépfegyver mellett, arccal a bolgár front fele, miközben a román csapatok védekezve vonultak vissza. Amikor földi maradványait nemrég Bukarestbe hozták, a zsidó közösség és egy zászlóalj fogadta – mert a katonák hűségesek. Hol voltak Trivale bajtársai, a regényírók és költők, akiknek a lelkét akarta feloldozni, akiknek a földjét misztikus hévvel magasztalta? ...Felteszem a kérdést, kedves Donescu úr, de nem várok rá választ. Hozzáteszem csak, hogy a világ bármely országában Ion Trivale nemzeti hős lett volna, és testvéreitől nem kérdezték volna, etnikai származását, hogy el lehessen őket távolítani valamilyen állásból, mert a származásukról a föld beszélt volna, melynek szíve magába fogadta Netzler véréét.”¹⁰

A vitába beleszól Zissu, szemére hányja volt munkatársának, hogy megalázkodik és „magával szemben áru-lást” követ el. Zsidó lévén, a zsidó értékek szellemében nevelkedve, nem lehet román író is. Az egyetlen válasz az antiszemitizmus kihívására a „visszatérés a judaizmushoz”, vállalni a zsidó és a zsidó értelmiségi mivoltot, felhagyva egy másik kultúrába való integrálódás vágyával és illúziójával.¹¹ Ludo is csatlakozott Zissu szemrehányásaihoz, sőt agresszívebb hangnemben, Adercát „román foglalkozású zsidónak” nevezve, újfent ironizálva a „zsidó származású román esztéták”-on. Ők, háborodik fel Ludo, „a kultúra leprásai”, „bolyonganak az őket elutasító románság és a bennük félelmet keltő judaizmus partjai között”.¹²

Az idő – és a romániai zsidó értelmiség későbbi fejlődésének – távlatából nyilvánvaló, hogy ebben a korszakban két, egymással radikálisan szembenálló törekvés létezett: az egyik, amely teljesen azonosul a román kultúrával, és semmisnek nyilvánítja vagy titkosítja a zsidó kulturális identitást; és a másik – a zsidóság kizárólagos választása, de román nyelven, ideológiailag alátámasztva a nemzeti hagyomány érveivel, melyeket újradefiniált a cionista mozgalom. Mindkét törekvés megghiúsult, mert az

ideológiai és etnikai szempontot a kulturális és esztétikai fölé helyezte, érintve a két kultúra és két identitás kereszteződésében kialakult alkotó komplexitását. Az irodalom területén azt mondanám, hogy azok az írók nyertek, akik kínlódtak, ingadozva a két törekvés között, harcolva, hogy hűségesek maradjanak művészi hivatásukhoz, anélkül, hogy kitűzték volna a családi, a történelmi tradícióhoz vagy – a döntő pillanatokban – sors-hoz tartozás valamilyen módon való „kiirtását”. Ők sebezhetőbbek voltak, jobban ki voltak téve a támadásoknak mind nacionalista és antiszemita irányból, mind nemzeti-zsidó részről. Írói egzisztenciájuk függött a román közeg jóváhagyásától és elfogadásától, és éppen ez az életbevágó kapcsolat lett megkérdőjelezve.

Ami Zissu és Ludo programszerű próbálkozását illeti, hogy zsidó irodalmat alkossanak román nyelven, azt mondhatjuk, Fundoianut szabadon idézve, hogy az ideológia, csakúgy, mint az utópia, „nem vezet jól az irodalmat”. Az írókat művészi ösztönük megvédte attól a kísértéstől, hogy „kiszolgálják” vagy szemléltessék a doktrinér messianizmust és a román nyelven megszólaltatott nemzeti zsidó elzárkózást. Különböző módokon azonban, talán a zsidó nemzeti mozgalom, s a zsidó sors iránti ifjonti hűségük visszhangjaként, az ő műveikbe is beépült a próféta-ság, mint a személyesen megtapasztalt zsidóság vállalása.

A harmincas években, a román kultúrába integrálódott zsidó értelmiségiek és művészek fejlődése mind nyilvánvalóbban a kudarc jegyeit mutatta, amit az évtized vége felé szentesítettek az őket a román kulturális szervezetekből és szövetségekből hivatalosan is kizáró törvények. Nagy megrázkódtatás volt ezeknek az értelmiségieknek, akik a román kultúrába való integráció mellett döntöttek, diszkréten vagy hangsúlyozottabban megőrizve kapcsolatukat a zsidó világgal.

Ez a dráma folytatódott – különböző formákban és teljesen más kontextusban – a kommunista rezsim berendezkedését követő évtizedben is. Új próbálkozás jelent meg a zsidó írók között is, átállás a nemzetközi ideológia vonalára. Nem kevesen közülük – Ludo

maga is megdöbbentő és szomorú példa – nem tudtak ellenállni az új szocialista realista kísértésnek, melyben – úgy tűnt – boldog véget érnek az identitás dilemmák is. Egyesek ezért az elkötelezettségért jóvátehetetlen művészi kudarccal fizettek. A tehetségesebbeknek, mint a következő évtized többi írójának is, sikerült visszanyerniük hitelességüket és hűségesek maradtak mindenképp az irodalom igényességéhez.

Kinda Gabriella fordítása

Forrás: Studia Judaica (Kolozsvár /Cluj), XIII, 2005

Jegyzetek

1 A. B. Joffe, *In Foreign Pastures: Jewish Writers in Romania, 1880-1940* [in Hebrew] (Tel Aviv, 1996).

2 Leon Volovici, „Zsidó értelmiségiek az első világháború utáni Romániában” /„Intellectualii evrei din România după primul război mondial”, *Tribuna*, 45-46, 1994; George Voicu, Romanian Literary Anti-Semitism: Historical-Ideological Facets, *Studia Hebraica*, 3 (2003), 138-162. o.

3 A.L. Zissu, „Mi...” /„Noi...”, *Zsidó breviárium /Breviar iudaic/* (Bukarest, 1932), 130-131. o.

4 Eugenia Prokop-Janiec, *Polish-Jewish Literature in the Interwar Years* (New York, 2003).

5 B. Fundoianu, „Judaizmus és hellenizmus” /„Judaism și elenism”/ (Bukarest, 1999), 146. o.

6 **Lásd például: „A képmutató ember”** /„Omul fals”, Megváltás /*Mântuirea*/, 1920 június 20; „A megalázkodás iskolája” /„Școala umilinței”, Megváltás /*Mântuirea*/, 1920 július 1.

7 „Egy entellektüel íróniái” /„Ironiile unui intelectual”, *Zsidó hírvilág /Stiri din lumea evreiască*/, IV, 1926, 185. szám.

8 Antiszemitizmus a Szovjetunióban? /Antisemitism în U.R.S.S.?, *Vremea /Idők*/, 1935 június 16.

9 „Hogyan lettem huligán” /„Cum am devenit huligan”/ (Bukarest, 1990), 246. o.

10 „Mindannyiunk bűne” („Pacatele noastre ale tuturor”), *Vremea*, 1935. április 7. Lásd még Marcel Aderca, *F. Aderca és a zsidó kérdés* (Bukarest, 1999).

11 „Nyílt levél F. Aderca úrnak” („Scrisoare deschisă d-lui F. Aderca”), *Adam*, 81 szám, 1935.

12 „Zsidó származású roman esztéták” („Esteții români de origine evreiască”), *Adam*, 82 szám, 1935.

Iasi pogrom 1941

A Holokauszt Romániában

Románia, melynek területe 1918 után kétszerezére növekedett, a két háború közti időszakban formális demokrácia volt, melyet azonban aláástak a szélsőséges mozgalmak, mindenek előtt az 1927-ben alapított Vasgárda (másik nevén: Mihály Arkangyal Légioi). Az ortodox vallásos beütésű fasiszta mozgalmat az államhatárolom több ízben véres erőszakkal próbálta felszámolni, de az minden alkalommal feltámadt és visszavágott.

1940-ben, az európai „új rend” keretében az ország kénytelen volt területi jelentős hányadát átengedni Magyarországnak, a Szovjetunióknak, illetve Bulgáriának. A nyugatbarát politika esélyei ezzel megszűntek, a mérsékelt erők teljes vereséget szenvedtek. Szeptember 4-én II. Károly királyt leváltották, a politikai demokrácia maradványát is felszámolták, és hivatalosan dekla-

rálták a „Nemzeti Légionárius Államot”, amelyben Antonescu marsall és a Vasgárda osztottak a hatalmon. Megindult az antiszemita törvénykezés: a zsidókat kizárták a felsőoktatásból, a közigazgatásból, a jog és a művészet minden területéről, a kamarákból, nem tarthattak rádiót, stb.

Ugyanakkor még mindig komoly

Kisinyov elfoglalása után pogromok törtek ki a városban. Az életben maradt mintegy 11 ezer főt gettóba zárták, majd nemsokára transznyisztriai lágerekbe hurcolták.

gazdasági pozíciókat foglaltak el, ezért a vasgárdisták rendszeresen fosztogatták, vagy éppen elkobozták a zsidó üzleteket, az utcán bántalmazták, vagy gyilkolták a zsidókat.

Miután Antonescu és a Vasgárda között elmérgesedett a viszony, 1941. január 21-én utóbbi puccsal próbálta el-

lenfelét megbuktatni. Ennek során tört ki a bukaresti pogrom, melynek 125 áldozata volt. A vasgárdisták több tucat zsidót öltek meg a városi vágóhídon, akiknek megcsonkított holttestét kamppokra akasztották. A háromnapos belharcban az Antonescut támogató hadsereg, az (1940-ben bevonult) németek segítségével leverte a Vasgárdát.

Miután a hitleri Németország megtámadta a Szovjetuniót (melyben a román hadsereg is kezdettől részt vett), más kelet-európai területekhez hasonlóan Romániában is pogromok törtek ki. A hátrához közel eső Iasi városában rémhírek terjedtek el, hogy a zsidók a román katonákra lőnek, és szovjet ejtőernyősöket bújtatnak. Elrendelték a zsidók háza-inak átkutatását, s a növekvő hisztéria légkörében ezeket tartóztattak le, akiket az utcán, a rendőrség főhadiszállásán vagy éppen otthonaikban lőttek agyon. A pogrom áldozatainak száma mintegy négyezerre tehető, s további ezeket deportáltak, akiknek nagy része már a vagonokban éhen- vagy szomjan pusztult.

A Szovjetunió megtámadása után Románia nemcsak a korábban elcsatolt Besszarábiát foglalta el, hanem a Dnyeszter és a Bug folyó közötti területet is (Transznisztria). Hamarosan megkezdődött az újonnan elfoglalt területek zsidó lakosságának legyilkolása vagy lágerbe hurcolása. Kisinyov (Besszarábia fővárosa) elfoglalása után pogromok törtek ki a városban. Az életben maradt mintegy 11 ezer főt gettóba zárták, majd nemsokára transznisztriai lágerekbe hurcolták. Az újonnan elfoglalt területek zsidóságára hasonló sors várt: a deportálás alatt, a lágerekben, s a rendszeres kivégzések során túlnyomó részük elpusztult. A román hatalom korrupszágának köszönhetően egy töredékük meg tudta vásárolni az életét.

Az Elie Wiesel által vezetett vizsgálóbizottság az elfoglalt területek zsidó áldozatainak számát 280-380 ezer közöttire becsüli.

A háború előtti Románia területének zsidó lakossága többségében (mintegy 290 ezer ember) túlélte a háborút. Ebben szerepet játszott, hogy Sztálingrád után a román vezetés óvatosabb lett, s nem teljesítette feltétel nélkül a németek követeléseit.

Gadó János

Váltságdíj a zsidókért

Csak a hidegháborúban működhetett együtt olyan furcsa páros, mint Shaiké Dan és Gheorghe Marcu tábornok. Dan besszarábiai zsidó volt, akit a II. világháború vége felé dobtak le ejtőernyővel Romániába, hogy segítse az életben maradt zsidók kivándorlását. Később az izraeli titkosszolgálat rezidense Kelet-Európában, majd miniszterelnöki tanácsadó. Marcu a hírhedt Securitate magas-rangú tisztje volt.

A hetvenes években a két ember havonta találkozott Ausztriában és Svájcban – nem állózetben, elhagyott utcasarokokon, hanem a román követség hivatalos épületében, ahol a régi üzleti partnerek meghittségével tréfálkoztak egymással. Dan többnyire elegáns Samsonite táskával érkezett, melyben dollár-tízezer lapultak, Marcu pedig listákat hozott.

Románia eladta az országban élő zsidókat, Izrael pedig megvásárolta őket.

A történetet Radu Ionid ismerteti *The Ransom of the Jews* (Váltságdíj a zsidókért) című könyvében. A bizarr együttműködés a hidegháború éveiben töretlenül folytatódott: Izrael folyamatos deviza-utánpótlást biztosított a leroppant román rezsimnek – kivándorlási engedélyekért cserébe. A fejpénz háromezer dollár körül mozgott. Az együttműködést a két ország titkosszolgálat bonyolította – valahol félúton a diplomáciai megállapodás és a gazdasági együttműködés között.

A háború végén 350 ezer zsidó maradt életben Romániában – ez volt a legnagyobb túlélő közösség a hárommillió szovjet zsidó után. Közvetlenül a háború után néhány ezren – a Dan által szervezett illegális hajóutakon – kijutottak Izraelbe. Ám 1948 után a román kommunista rezsimnek a zsi-

dókról egyre inkább a dollár jutott az eszébe. A zsidók értékes tússzá váltottak, akikért feltehetőleg pénz lehet kiszarolni. És lőn: 1948 után Izrael amerikai fűrőberendezéseket szállított az elaggott román olajiparnak, százezer kivándorlási vízumért cserébe.

A barter-kereskedelem nem volt új keletű. Henry Jacober, londoni zsidó üzletember a hatvanas évek elejéig üzletelt Marcuval: romániai zsidók nyugaton élő hozzátartozói az ő segítségével vásárolták ki rokonaikat. A kialakult együttműködésbe bevontak egy vállalkozót, aki a kiengedett zsidókért cserébe élőállatot (főként sertést és marhát) exportált Romániába. Dan persze hamarosan tudomást szerzett erről és (Ben Gurion jóváhagyásával) átvette az irányítást. 1965-ben Izrael már egy egész sor gazdasági projektet finanszírozott Romániában: különböző állatfarmok évente több tízezer jószágot adtak el, sőt: a Kellogg's Corn Flakes is fenntartott egy üzemet a kommunista országban, amely így évi 8-10 millió dollár exportbevételre tett szert. Jacober minden üzletben benne volt és megkapta a maga részét. Mindezért a rezsim kivándorlási vízumokkal fizetett.

1965-ben a virágzó együttműködés leállt: az új román vezető, Nicolae Ceausescu engedett arab szövetségesei nyomásának. Az 1967 utáni Izrael-ellenes hangulat tovább rontotta a helyzetet (noha Románia, egyetlen kommunista országgként, nem szakította meg a diplomáciai kapcsolatokat, és nem szavazta meg a „cionizmus = rasszizmus” ENSZ-határozatot.)

1969-ben azonban a Moszkvától nagyobb gazdasági függetlenségre törekvő Conducator újra kezdte a tárgyalásokat. Mivel Romániának a szabad világ országai közül leginkább Izraellel voltak kapcsolatai, a zsidó állam mindebben megkerülhetetlen partnernek látszott. A vezér azonban arra utasította a titkosszolgálatot,

hogy az „elavult cserekereskedelem” helyett a „modern külkereskedelemre” térjenek át: vagyis dollárban követelte a fizetséget.

Shaiké Dan és Gheorghe Marcu öt évre szóló szóbeli megállapodást kötöttek (a titkosszolgálatok nem dokumentálják működésüket). Eszerint a kivándorlókért fizetendő fejpénz függ az érintett személy korától, végzettségétől, foglalkozásától. Ceausescu nem akart tömeges exodust – ehhez a zsidók túlságosan értékes túsok voltak. Évente mintegy 1500 főt volt hajlandó kiengedni. 1968 és 1989 között – Ioanid számításai szerint – 40.577 zsidót adtak el Izraelnek, amiért a rezsim 112.498.800 dollár „exportbevételre” tett szert. Az átlagos fejpénz kezdetben 2.500, később 3.300 dollár volt. Ceausescu azonban másféle segítséget is kizsárolt. Izrael kezességet vállalt a románoknak nyújtott devizahitelekért és a kamatokat is fizette! Továbbá katonai felszerelést is szállított a román hadseregnek: Ariel Saron, védelmi miniszter 1982-ben – szakértők kíséretében – titkos látogatást tett Romániában, ahol a technológiai együttműködés lehetőségéről tárgyaltak.

Ioanid nem rejti véka alá, miféle morális problémákat vet föl az ilyen együttműködés. Ceausescu brutális diktátor volt, népének elnyomója, Kadhafi és Arafat (Izrael akkori halálos ellenségei) jó barátja. Izrael nemcsak parolázott az ördöggel, hanem segítséget nyújtott gépezete működtetéséhez. Megérte? Ioanid nem válaszol a kérdésre, csak bemutatja, milyen kényes helyzetben volt Izrael a hidegháború idején.

A kommunista rezsimnek ellenfelei számára nem létezhetett stratégiai együttműködés olyan országokkal, amelyek eltaposák a szabadságjogokat és saját népüket pusztá nyersanyagként tekintik. Izrael azonban nem engedte meg magának ezt az elvi álláspontot, mert tekintettel kellett lennie a vasfüggöny mögött rekedt zsidókra. Mi a jobb taktika? A csendes diplomácia vagy a hangos követelés?

1972-ben a szovjet rezsim súlyos

Ima egy bukaresti zsinagógában

adót vetett ki az országot elhagyni kívánó diplomásokra. A románok gyakorlata ugyanez volt. Izrael és az amerikai zsidók azonban erőteljesen lobbiztak és megszületett a Jackson-Vanik féle törvény, amely a kommunista

Ceausescu brutális diktátor volt, népének elnyomója, Kadhafi és Arafat (Izrael akkori halálos ellenségei) jó barátja. Izrael nemcsak parolázott az ördöggel, hanem segítséget nyújtott gépezete működtetéséhez. Megérte?

országok kivándorlási politikájától függővé a legnagyobb kereskedelmi kedvezmény megadását. Ez nagy pofon volt a szovjeteknek – miközben a románokkal fenntartották az ilyen fajta együttműködést.

Vajon mivel érdemelte ki a román rezsim a különleges elbánást? Egyrészt a romániai zsidók csekélyebb száma miatt volt erre lehetőség. Ennél lényegesebb azonban a román rezsim

természete. Ioanid részletesen elmagyarázza az amerikai olvasónak a különbségeket. Ceausescunak nagyobb szüksége volt Izraelre, mint annak órá. Nem nélkülözhetette sem a zsidókért kapott pénzt, sem a nyugatnál szerzett jó pontokat szovjetektől független külpolitikájáért. Feltehetőleg része volt az Egyiptom és Izrael közötti közvetítésben is, ami végül az 1979-es ünnepélyes békekötéshez vezetett. Lényegesebbek voltak az ideológiai különbségek is. A Szovjetunió nem engedte meg a zsidók tömeges kivándorlását, mert ez a világ előtt lerombolta volna az „elégedett, boldog szovjet emberek” fikcióját. A szélárnyékban lévő román rezsim és annak egyre erősebben nacionalista-soviniszta vezére azonban, az „egységes nemzetállam” víziójától hajtván, nem bánta a zsidók lassú elszívargását.

Igazolható a csendes diplomácia, ha – a zsidók kivándorlásáért cserébe – meghosszabbítja a gonosz hatalmát? Ioanid nem von végső mérleget, de érezteti, hogy – ebben az esetben – megérte a zsidók szabadságát ilyen áron megvásárolni.

(Radu Ioanid: *The Ransom of the Jews: The Story of The Extraordinary Secret Bargain Between Romania and Israel*. Ivan R. Dee, 254 oldal, 26 USD. A könyvismertető a www.forward.com oldalon jelent meg.)

**Gal Beckerman
Gadó János fordítása**

LYA BENJAMIN

Moses Rosenről

Moses Rosen 1912-ben született. 1948 és 1994 között a romániai zsidóság főrabbija volt. 1994-ben halt meg. Szülőhelye, Moinești, egy Bákó megyében található kisváros, stetl (románul târg vagy târgușor). Moinești a zsidóság szempontjából is érdekes hely: kereskedők, értelmiségiek laktak, innen származik például Tristan Tzara, a dadaizmus egyik alapítója. És innen indult 1881-ben az első kivándorló csoport Palesztinába, s alapította

meg ott az első mezőgazdasági települést.

Moses Rosen középiskolás korában, Fălticeni-ben – ebben az észak-moldvai városban folytatta tanulmányait – tiltakozott az antiszemitizmus ellen, amiért bíróság elé idézték felségsértés vádjával.

Miután befejezte középiskoláit, jogot végzett Bukarestben, majd a 30-as évek végén Bécsbe ment, ahol rabbi-oklevelet szerzett. Ott éri az Anschluss, ezek után visszatér Romániába. Bukarestben vallást tanít a zsidó iskolában, rabbiaként tevékenykedik több zsinagógában is, emellett tudományos tevékenységet folytat.

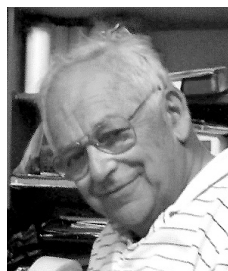
Ennek eredményei prédikációiban és judaisztikai előadásokban jelennek meg.

A háború előtt és alatt is baloldali beállítottságú volt, emiatt 1940-ben letartóztatták és a csíkszeredai lágerbe internálták. A Bécsi Döntés után a román hatóságok előbb a caracali, majd a Târgu Jiu-i lágerbe vitték. Egy év múlva kiszabadult. A romániai Holokauszt éveiben is folytatta oktatói tevékenységét zsidó iskolákban. 1944 és 1948 között rabbiaként tevékenykedett. Miután 1947 végén Alexandru Șafran, a korábbi országos főrabbi, a királyság megdöntése nyomán távozott Romániából, Moses Rosen megpályázta a megüresedő tisztséget. 1948 nyarán őt választották meg. Ebben feltételezhetően szerepet játszott közismerten baloldali beállítottsága is – valószínűleg szót értett a hatalmat megragadó kommunista vezetéssel. Tisztázunk kell, hogy ha Moses Rosen kötött is bizonyos kompromisszumokat, azokat minden bizonnyal az a szándék motiválta, hogy a judaizmus és a zsidóság

ERDÉLYI LAJOS

A főrabbi, alulnézetből

Dr. Moses Rosen főrabbi-val személyes kapcsolatomban nem volt – egyetlen, számomra negatív eredménnyel járó beszélgetésen túl. Hallatlanul nehéz korszakban, a háborút követő közel fél évszázadban állt Kelet-Európa legnépesebb zsidó közösségének élén. Hívei és ellenfelei vitatták érdemeit, szerepvállalását egy olyan közép- és kelet-európai világban, amelyben az antiszemitizmus, a maga álcázott (utóbb nyílt) formáiban, a kormányzati politikák szerves tartozéka volt. Az Erdélyben élő, a zsidósághoz vallási nézeteitől függetlenül is ragaszkodó értelmiséginek látnia kellett, hogy Rosen főrabbi nem ritkán az or-

szág nemzetközi kapcsolatainak alakításában is tevőleges szerepet játszott. Nem volt pusztán egy a szovjet érdekszféra országában működő főrabbi sorában.

Emlékezetem szerint 1946-ban még találkoztam erdélyi körútján a neves Safran főrabbi-val, aki a királyság megdöntésével, a királyhoz közel álló közéleti személyiségekkel együtt távozott az országból. Nem tudnám megjelölni, milyen minőségemben jutottam közelébe; cionista apámra való tekintettel, vagy mint túlélő gyermek – nem is lényeges: emlékezetemben nagyműveltségű, közvetlen, barátságos emberként él. Húsz esztendővel később, amikor sikerült elérnem, hogy bukaresti irodájában fogadjon utóda, Dr. Moses Rosen, figyel-

meztettek: a megszólításnál „Excelenta” (Excellenciád) az elfogadott forma. Különösnek véltem ezt, a baloldali előéletéről ismert rabbi esetében – de kérvényezni jöttem, a cél szentesíti a megszólítást.

Alulnézetből igyekszem megközelíteni egyéniségét. Amilyenek őt Marosvásárhelyről, Kolozsvárról, az erdélyi és magyar kultúrkörben élő, zsidó identitásukhoz ragaszkodó emberek látták. Hosszú évekig a régi zsidó temetők fotografálásával foglalkoztam, elkerülhetetlenül kapcsolatba kerültem az erdélyi hitközségi elnökökkel, vallásukhoz ragaszkodó értelmiségiekkel – vagy egyszerűen ama hitsorsosaimmal, akik valamilyen formában (személyes előnyükre) kapcsolatba kerültek a Hitközségek Szövetségével.

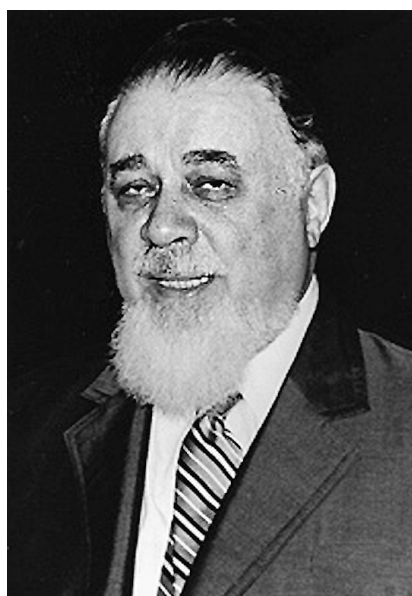
Nyájának érdekeit nagyszerű diplomáciai érzékkel irányító pástornak lát-

fennmaradjon a romániai kommunista rendszer körülményei között. Tapasztalataim alapján állíthatom, hogy a főbbi az adott feltételek között olyan eredményeket ért el, amilyenekkel, tudomásom szerint, más, kommunista rendszerű országokban nem dicsekedhettek. Közbenjárt a kivándorlás érdekében. Interveniált a cionizmusért letartóztatott vezetők kiszabadításáért. A romániai zsidó közösségek folyóirata, a *Cultul Mozaic* (Mózesi Hit vagy Mózesi Vallás), hasábjain a szövegek román, jiddis, héber és angol nyelven jelentek meg. Sok román értelmiségi is előfizetett rá, mert egyebet kapott benne, mint a korabeli kommunista propagandasajtóban.

A '70-es években megalapította a Romániai Zsidóság Múzeumát, amelynek székhelye a fővárosi Szabók Zsinagógája volt. A Nagy Zsinagóga a Holokauszt kiállításnak ad otthont, a Korál Templom pedig a romániai zsidóság vallási központja volt. Kezdeményezésére a Múzeum mellett létrejött egy jól

szervezett dokumentációs központ, a romániai zsidóság történelmének tanulmányozására, mely 1989 után Zsidó Történelmi Kutatóközpont néven folytatta munkáját.

A Múzeum létrehozásának jelentőségét nehéz volna túlértékelni. Abban az országban, ahol tilos volt a romániai Holokausztot dokumentáló anyagot kiállítani, Rosen utasítására óriási dobozokat készítettek, azokban tárolták a bukaresti és a iași-i pogromra, valamint a transznisztriai deportálásra vonatkozó

Moses Rosen főrabbi

tuk. Ezt nem befolyásolta, hogy nem volt szeretetreméltó egyéniség. Bizonyára nem is tartott igényt arra, hogy szeressék. Az őszi, vagy tavaszi ünnepek idején, országjáró látogatásai során Erdélyben a nagyobb közösségekkel is találkozott – kicsiben ezek emlékeztettek a pártvezér vizitációira. Autókaravánnal érkezett, a zsinagóga környékén rendőri készültség őrködött, üdvözlő beszédek hangzottak el... Ez volt a formáság. Ám ezek ténylegesen munkálátogatások voltak. Eredményeit közvetlenül tapasztalhatták hívei. A megyei központokban a hitközségnek volt saját orvosa, és rendelkezett olyan gyógyszerrel, amelyből az ország hiányt szenvedett. A keresetükből, vagy nyugdíjukból nehezen élőknek rendszeresen juttattak élelmiszert – néhány nagyobb városban kóser kantin, Aradon kiemelkedően jól szervezett öregek otthona működött.

Annak idején úgy fogalmaztam: Rosen doktor autokrata irányítása mellett a zsidóságához ragaszkodó embernek nem volt szabad éheznie, vagy gyógyszer hiányában válságos helyzetbe jutnia. Volt ebben némi túlzás, de alapjában a valós helyzetet tükrözte. A temetőinket fallal vették körül, s olyan

falvakban, ahonnet kihaltak a zsidók, keresztény gondnokot fizettek. Komoly erőfeszítéseket tett a rejudaizáció érdekében. Egyetemi hallgatók énekeltek a Hitközség kórusaiban, látogatták a vándor egyetem keretében szervezett judaisztikai előadásokat. Rangs tudományos erőket mozgósított erre a célra. Ismét magamat idézem: „Aki nem énekel, (nem tanul) a zsinagógában, az ne is egyék a kantinjában”. Kisvárosokban, ahol a nagyarányú kivándorlás nyomán csak néhány idős zsidó család élt, s nem lehetett összehozni temetésekhez szükséges tíz férfit – a megyei székhelyről utaztatta ki őket. Hasonlóképp a metszőket – hogy az a néhány vallásos zsidó, aki ragaszkodott kóseriségéhez, ne szenvedjen hiányt. Mi több, a nyolcvanas évek katasztrofális élelmészeti viszonyai közepette, a hitközségi tagoknak

anyagokat. Minden megmaradt, átmentődött. A Múzeum látogatói bele is nézhettek a dobozokba. Ott volt az észak-erdélyi deportálás anyaga is...

A dokumentációs központ szerkesztésében jelent meg az a három kötet, amely a romániai zsidóság történetét dolgozza fel, az i.sz. II. századdal kezdve (amikor a római légiókkal együtt érkeztek a zsidók is). Az 1990-ig kiadott kötetek anyaga feldolgozza a zsidó jelenlétet bizonyító dokumentumokat, levéltári anyagokat, eljutva a XVIII. század végéig. A kilencvenes években megjelent a negyedik kötet, és most végzük az ötödik szerkesztési munkálatait. Ez a munka sajnos lelassult, mert a kutatóközpontunk kicsi, kevesen dolgozunk itt. Másrészt, 1989 után a Holokauszt kutatása lett a főtéma, s ez lekötötte minden erőnket.

1989 előtt is tartottak megemlékezést a iași-i és a bukaresti pogromról, ehhez

(Folytatás a 14. oldalon.)

családonként – emlékezetem szerint – havonként háromnegyed kiló kóser húst utaltatott ki. Így a hitközségek adófizető lélekszáma váratlanul megemelkedett – mindenkinek megérte havi 5 lejt adózni, cserében a többlet húsert, a hitközségi raktárból vásárolható Carmel borért, konyakért. Volt párt- és állami aktivistáknak is, akik korábban átmentek a szemközti járdára, nehogy valaki templomjárónak nézze őket... A rendszer bukása után, amikor megszűnt az áruhiány, – a hitközségi adófizetők száma lényegesen csökkent.

Korábbi baloldali elkötelezettsége mellett, vagy annak ellenére, cionista rabbi volt. Érdemének tudták be, hogy az arányaiban páratlanul nagy zsidó emigráció elsődlegesen Izrael felé irányult. Ellentétben a Szovjetunióban kialakult gyakorlattal, Romániából a ténylegesen zsidó etnikumhoz tartozók vándoroltak ki. Szigorúan őrködött, hogy a betérés ne legyen ugródeszkája az emigrációnak. A vegyes házasságban élőknek sem volt könnyű elnyerniük támogatását. (Felejtethetlen élményem: egy falusi, hagyományaihoz, elkülönüléséhez mereven ragaszkodó

(Folytatás a 14. oldalon.)

(*Lya Benjamin: Moses Rosenről*)

az engedélyt Rosen főrabbi harcolta ki, a történelmi bűnöket rejtegető hatalommal szemben. 1991-ben a nemzetközi nyilvánosság bevonásával szervezte meg a pogrom félévszázados emléknapját, amely alkalomból megjelent egy dokumentumkötet és megnyílt a Nagy Zsinagógában a Holokauszt-kiállítás. A tudományos szimpóziumon részt vettek izraeli szakértők, román történészek, stb. Ez volt nálunk az első, nemzetközi érdeklődésre számot tartó megemlékezés. A főrabbi kezdeményezésére a Korál Templom udvarán felavatták a Holokausztban elpusztultak emlékére emelt menórát.

Külön meg kell említeni, hogy a kommunista rendszer idején Talmud Tóra néven az ifjúságnak, gyermekeknek és fiataloknak külön szemináriumot és iskolát létesített, ahol fiatalok sokasága tanulmányozhatta a judaizmust. Zsidó kórust és táncsoportot szerveztek. Elérte

azt, hogy megünnepelhessük a különböző zsidó ünnepeket: a Hanukát, a Purimot, a Pészahot. Ennek jelentőségét csak azok érthetik, akik tudják: kollektív megnyilvánulásokat csak a párt szervezhetett akkoriban. A fiatalok összejöttek, táncoltak és énekeltek, jól érezték magukat a közösségben – volt zsidó élet Romániában. Kolozsváron pászkgyárat létesítettek, mert egy időben nem lehetett pászkat importálni.

1964-ben Moses Rosen lett a Romániai Zsidó Közösségek Szövetségének az elnöke, miközben természetesen megtartotta a főrabbi tisztséget is. Ebben a minőségében már külpolitikai kérdésekkel is foglalkozhatott. Találkozott például az izraeli delegációkkal, Golda Meirrel, Menahem Beginnel. A külpolitikát érintő tevékenysége egyaránt szolgálta az adott korszakban Románia és a romániai zsidóság érdekeit. Komoly szerepe volt abban, hogy Romániának megadták a legnagyobb kereskedelmi kedvezményt. Megvádol-

ták, hogy mindezzel a Ceaușecu-rezsimet szolgálja. De az ő felfogása szerint a romániai lakosságát (beleértve az ország zsidó állampolgárait) és Románia érdekeit szolgálta. Soha nem hallottam az ő szájából Ceaușecut méltató díszbeszédeket.

1986-ban a pápa fogadta őt a Vatikánban.

Ahhoz, hogy a judaizmus hagyományai fennmaradtak Romániában, hogy 1989 után volt mit folytatnunk, hogy nem a semmiből kellett kezdenünk a romániai zsidóság történelmének kutatását; hogy sok dokumentum megmenekült a pusztulástól, és még hosszan sorolhatnám – ehhez jelentős mértékben hozzájárult Moses Rosen, egyházi és közösségi vezetőként is. Hogy sokan és sok helyütt vádaskodnak ellene, hogy egyesek azt mondják, részt vett a romániai zsidóság kiűrésítésében – ennek alaptalanságát nem az én tisztem bizonygatni. Tény, hogy a háború után még többszázézes romániai zsidó kö-

(*Erdélyi Lajos: A főrabbi, alulnézetből*)

szász település tapsolt, amikor a hozzájuk tartozó fiatal mérnök zsidó orvossal kötött házasságot. Mert – így értelmeztük a szokatlan nyitottságot – az izraeli kivándorlást a hatvanas években átlagosan egy-két éves várákozás után hagyták jóvá; ugyanez a Német Szövetségi Köztársaságba hét-nyolc éves várákozással, hátrányos megkülönböztetéssel járt együtt. Modern változata a régi tételnek: a vasfüggöny mögötti világban az útlevél megér egy misét).

Moses Rosen a hetvenes évek második felében fogadott fővárosi irodájában. Támogatását kértem, hogy a zsidó temetők kőfaragó művészetét bemutató albumom anyagát további kutatások révén gazdagítsam. Metszően hideg tekintete megelőzte az utóbb tömören megfogalmazott elutasítást. Belenézett a magammal hozott fotóalbumomba, tucatnyi felvételt alaposan megvizsgált, majd közölte: „Ha temetőkertjeinkről akarok albumot csináltatni, New York vagy Amszterdam neves fényképészeit fogom meghívni”. Szerényen közöltem, hogy nemrégiben kaptam meg a Nemzetközi Fotóművészeti Szö-

vetség Érdemes Művésze kitüntető címét – nem segített. Azt hiszem (Erdélyben többen is így vélekedtünk), a magyarokkal szembeni ellenszenvét a magyar zsidókra is kiterjesztette. Bizonyára közjük számolt engem is.

Két évvel később, amikor a Kriterion Kiadónál mégis megjelent az albumom, román és angol nyelvű utószóval – Rosen főrabbi utasítására minden még fellelhető példányt összegyűjtöttek. A marosvásárhelyi Hitközség titkára az én példányaimat is elkérte, csakúgy, mint Bukarestben Domokos Gézáét... Az ok: az Egyesült Államokból kongresszusi küldöttség érkezett, s a legmagasabb kereskedelmi kedvezmény megadása/megvonása volt a tét. A kormánynak elemi érdeke volt bizonyítani, hogy az ország zsidó polgárai a kulturális életben is teljes egyenjogúságot élveznek. Szerény albumommal is ezt óhajtották igazolni.

Felejthetetlen élményem, ahogyan a diktatúrát a román zsidóság érdekében külpolitikai síkon gyakran támogató Rosen főrabbi szembeszállt a Ceaușecu rezsimmel, amikor az utat engedett a nyílt, gátlástalan antiszemitizmusnak. A nyolcvanas években a Scinteia Tineretului, a kommunista ifjúság napilapja

terjedelmes „tanulmányt” közölt. A Iasi városában végrehajtott mézszárlást, a halálvonatokban elpusztított zsidók ezreinek történetét feltáró olasz író, Curzio Malaparte *Kaputt* című regényének valóság-alapját igyekeztek megcáfolni. Levéltári jelentésekből idéztek, bizonygatták, hogy a szerző azokban az időkben nem tartózkodhatott Iasi-ban, hogy a román katonaságnak soha semmi köze nem lehetett a vérengzéshez. „Az a németek bűne – ilyesmire a mindig emberséges román katona képtelen volna”. Rosen kérésére zsidó történészek feltárták a cáfolhatatlan dokumentumokat, vallomásokot – a főrabbi pedig követelte: ugyanannak a lapnak hasábjain tegyék közzé a cáfolatot. Az illetékesek – nyilván Ceaușecu utasítására – ennek nem tettek eleget. Ekkor a teljes anyagot fénymásolt formában, postán megküldték a hitközségeknek, zsidó értelmiségieknek. Nyilván a hatóságok csendes jóváhagyásával, másként ez elképzelhetetlen a diktatúrában. Magam is kaptam egy példányt – sajnos, áttelepülésem idején elvesztettem. De jellemző a taktikusra, a politikus főrabbi-ra, hogy ebben a vonatkozásban nem alkudott, megtalálta a cáfolat lehetőségét. Amint hogy a Hitközség hetilapjában is

zösség lélekszáma mára hatezerre csökkent. 1949 és 1952 között, a nagy emigrációs hullám idején, amikor a romániai zsidók közül 130 ezren hagyták el az országot, Moses Rosen ellenezte a kivándorlást. Több ízben is közbelépett azért, hogy állítsák le a rabbik és a zsidó egyházi személyek kivándorlását, mert az itthon maradók körében nem lesz, aki ellássa egyházi szolgálatot. És azért is, mert a hagyomány szerint a közösség követi vezetőit: ha ezek elmennek, am azok sem fognak maradni.

1959-ben, a második nagy emigrációs hullám idején, amikor mintegy 80 ezren távoztak az országból, sok bírálat érte Moses Rosent. Így engedett az izraeli (és nyugati) nyomásnak, többé nem tartotta vissza a kivándorolni szándékozót. Korábbi álláspontjáért azonban olyannyira rossz szemmel nézték őt Izraelben, hogy 1960-ban, New York-ban, Golda Meir nem is akart vele kezdet fogni. A kivándorlás ellenségének tartotta őt.

minden esztendőben újra meg újra közzölte a bukaresti pogrom dokumentumait, az áldozatok névsorát...

A Saptamina című, a nacionalista román értelmiség számára szerkesztett hetilapban jelentek meg azok a nyíltan antiszemita, félreérthetetlenül Moses Rosenre utaló versek, amelyeknek szerzője Corneliu Vadim Tudor volt, ma a Romania Mare fasisztoid párt elnöke. 1984-et írtak, nem volt veszélytelen, de több értelmiségi kereste meg a főrabbit, biztosította szolidaritásáról. Közöttük két erdélyi magyar író. Kányádi Sándor *A prédikátor könyve* című versében írta meg a történetet. (Mottója: „Ami volt ugyanaz lesz majd / és ami történt ugyanaz fog történni...”) Domokos Géza, a Kriterion szerkesztője, az Írószövetség nemzeti bizottságában tiltakozott az antiszemita vers közreadása ellen.

Változtak az idők, de Kelet-Európa nagy rabbi-dinasztiáinak hagyománya tovább él. New Yorkban volt alkalmam ellátogatni a lubavicsi rebbe székhelyére – az őszi ünnepek idején fogadta híveit. Ott megértettem valamit abból, amit a közösségét autoriter módon kormányozó Moses Rosennél tapasztalhattam.

Román zsidó exodus, 1959

Két, 1959-ben megjelent írás tudósít a TIME magazinban a romániai zsidók kivándorlásáról. Az első, januárban megjelent cikk szerzője 1958 szeptemberére teszi a kezdetet, amikor Bukarest zsinagógáiban a Jom Kipur ünnepők között elterjedt a hír: hatévi várakozás után a hatóságok elfogadják a kivándorolni szándékozók jelentkezését. „*A virulens antiszemitizmusáról ismert Romániában a zsidók kevés segítségre számíthatnak. A náci megszállás idején számuk 757 ezerrel 430 ezerre apadt.*” (A cikk nem említi, hogy ennek nagy részét a Magyarországhoz visszacsatolt Észak-Erdélyből deportálták a magyar hatóságok.)

„*A háború után 60 ezer ember vándorolhatott ki Izraelbe. A mai antiszemita fellángolások részben a gazdasági elégedetlenség számlájára írhatók, részben pedig azon zsidók iránti neheztelésből fakadnak, akik az oroszok bevonulása után kommunisták lettek. Az oroszok ugyanis úgy látták, hogy egyedül ők a megbízható antifasiszták.*”

„*Az ország elhagyását most annyira megnehezítik, amennyire csak lehetséges. Azok a zsidók, akik négy (!) évvel ezelőtt adták be kérvényüket, még ma is nap, mint nap sorba állnak a hivatalok előtt, és nem ritkán éjszaka is ott maradnak, csakhogy másnap bejuthassanak a hivatalba. A jelentkezőknek nem kevesebb, mint nyolcvan különböző – korántsem együttműködő – hivatalnok aláírását kell begyűjteniük, mely tanúsítja, hogy minden hátralékukat rendezték.*”

A zsidók gyakran külön borraalót adnak a postásnak, hogy a hatósági választ a kezükbe adja, ne pedig a házmasternek, aki rendszerint kommunista ügynök és alig várja, hogy – az információk birtokában – megszerezze a kérelmező lakását és ingóságait. Mikor végre minden engedély megvan, a kivándorlónak be kell szolgáltatnia minden pénzét és igazolványát, továbbá be kell mutatnia a magával vihető hetven (gyerekeknek ötven) kilogrammos csomag pontos leltárát. Bútor nem vihető, nem is adható el. A kivándorlónak továbbá (gyakran többször egymás után) írásban ki kell jelentenie, hogy sehol nem olyan jó az élet, mint Romániában. A megaláztatás utolsó állomásaként a határon még a cigarettát is elveszik tőlük.

Jelenleg havonta átlag hatezer zsidó érkezik Romániából Izraelbe, ahol úgy tartják, hogy a 250 ezer ott élő zsidóból legalább százezer kivándorolna – akár a következő hónapokban –, ha módja volna rá... A román exodus nagyobbak ígérkezik, mint az 1492-es spanyol kiűzetés – vélekedett egy román hivatalnok.”

*

Két hónappal később a TIME arról tudósít, hogy 17 ezer romániai zsidó kivándorlása nyomán az Arab Liga már a vészharangot kongatja. „*A kairói és a damaszkuszi rádió napok óta azon szörnyülködik, hogy »az imperialisták által támogatott cionista összeesküvés keretében hárommillió kelet-európai zsidót akarnak bevándoroltatni a megszállt Palesztinába.«*”

„*A román kommunista kormány elítélte a »vezető izraeli és cionista körök aljas rágalmaikat« ám az elmúlt héten első ízben beismerte, hogy »humanitárius alapon« lehetővé teszi a zsidók »családegyesítését Izraelben élő rokonaikkal.«*”

Miután legalább további százezer zsidó szeretne kivándorolni, Izrael úgy döntött, hogy lenyeli a sértéseket, és nem teszi szóvá, milyen szisztematikusan megalázó bánásmódban részesítik a »humanista« román hatóságok a kivándorlókat.”

Max Blecher jómódú zsidó porcelánkereskedő fiaként, 1909-ben született az észak-moldovai Botoșani-ban. Romanban járt iskolába, majd Párizsban beiratkozott az orvosi egyetemre. 1928-ban azonban meg kellett szakítania tanulmányait, mert Pott-betegséggel (gerinc tuberkulózissal) diagnosztizálták. Ettől kezdve különböző francia, svájci, román szanatóriumokban kezelték eredménytelenül. 1935-től, három év múlva bekövetkező haláláig, immár gyógyíthatatlan betegként újra Roman városában élt és írt, végleg ágyhoz kötve. A bezárt, mozdulatlanra ítélt életet változatos szellemi tevékenységgel tette elviselhetővé, olvasott, írt, szurrealista képeket festett. A társasági életet jobbra a levelezés helyettesítette: levelezőpartnerei közt ott volt

André Breton, André Gide, Martin Heidegger, illetve a román modern- és avantgárd irodalom számos jeles képviselője: Ilarie Voronca, Geo Bogza, Sașa Pană, Mihai Sebastian. A térdére erősített deszkalapon írta *Corp transparent* (Áttetsző test) címen kötetbe gyűjtött verseit, karcolatait, majd prózát.

Írói hírnevét elsősorban szurrealista ihletésű prózája, s azon belül különösen az *Întimplări în irrealitatea imediată* című, önéletrajzi elemeket is tartalmazó regénye alapozza meg, amelyben Mircea Cărtărescu például a posztmodern korai jeleit véli felfedezni.

Az itt szereplő részlet fordítása a *Babits Mihály műfordítói ösztöndíj* támogatásával készült.

Vallasek Júlia

MAX BLECHER

Történetek a közvetlen irrealitásban

A lábadozás a fény rendkívüli törekenységével jelentkezett egy reggel. A szobában, ahol aludtam, egy mennyezetre helyezett ripszfüggönyös ablakon keresztül jutott be. A szoba mérete furcsán vesztett sűrűségéből. A tárgyak tisztasága már nem volt olyan fontos, és bármilyen mélyen lélegeztem volna, mellemben kiterjedt üresség maradt, mintha valamilyen fontos részem vesztett volna el.

A meleg ágyneműben morzsák csúsztak a combjaim alá. A láb az ágy vasa után kutatott, az pedig pengehiggyel döfte át.

Megpróbáltam felkelni. Minden úgy volt, ahogy sejtettem: a ritkás levegő képtelen volt megtartani. Támolyogva lépkedtem benne, mintha párás, langyos folyón keltem volna át.

Leültem egy székre a tetőablak alatt. Körülöttem a fény elűzte a tárgyak pontosságát, mintha addig mosta volna őket, ameddig mind lekopott rólok a máz.

A sarokban, sötétségbe merülten hevert az ágy. Hogy tudtam abban a sötétben, lázrohamaim idején minden mézsörögöcskét kivenni a falon?

Lassan öltözködni kezdtem, a ruhák is könnyebbnek bizonyultak, mint általában. Piócaféként lógtam rólam, a vasalás dögszagát árasztották.

Egyre ritkásabb vizeken lebegve, kimentem az utcára. A nap azonnal elkábított. Hatalmas zöldes-sárgás fénypacnik borították a házakat és a járókelőket. Az utca is zsenének, frissnek tetszett, mintha maga is súlyos betegségéből gyógyult volna fel.

A szekerekből kifogott szürke lovak természetellenesen lődörögtek. Hol nehézkesen, botladozva, végtelenül lassan mozogtak, hol pedig rohanni kezdtek, orrlukáikkal hangosan fújtatva, nehogy a gyengeségtől össze-rogyjanak az aszfalt közepén.

A házak sorfala finoman ingott a szélben. Távolról az őszi erős illata áradt. „Óh, szép, őszi nap!” mondtam „Ó, csodás őszi nap!”...

Nagyon lassan sétáltam a poros házak között. Egy könyvesbolt kirakatában apró játék ugrándozott.

Miniatűr bádgcintányérjait összeverő kis, piros-kék bohóc volt. Ott ült, bezárva a szobájában, a kirakatban, könyvek, labdák, kalamárisok között, s vidáman, nemtörődöm módra csatogtatta a cintányérokat.

Könnyezni kezdtem a meghatottságtól. Oly tiszta volt, olyan hűvös, olyan szép a kirakatnak abban a sarkában!

Igen, az ideális hely ezen a világon az, ahol az ember szép, színes ruhákba öltözve nyugodtan ülhet, és cintányért csapkodhat.

Íme valami, amely annyi láz után egyszerű volt és világos. A kirakatba kellemesebben, bensőségesebben hullott az őszi fény. De jó lett volna átvenni a vidám kis pojáca helyét! Könyvek és labdák, tiszta, kék papíron sorakozó tárgyak között. Piff-puff-bumm! De jó, de jó a kirakatban! Piff-puff-bumm! Piros, zöld, kék, labdák, könyvek, festékek. Piff-puff-bumm! De szép őszi nap!

Lassan, szinte észrevétlenül a pojáca mozgása lelassult. Előbb nem ért össze a két cintányér, aztán a kis bohóc hirtelen ottmaradt égbe meredő karokkal.

Szinte rémülten észleltem, hogy a pojáca abbahagyta a játékot. Valami fájdalmasan megkövült bennem. Megfagyott egy vidám, szép pillanat.

Gyorsan otthagytam a kirakatot és a város központjában levő parkocskára felé siettem.

A gesztenyefák lehullatták sárga leveleiket. A régi, deszkából ácsolt vendéglő bezárt, előtte törött padok heverték szerteszéjjel.

Rákuporodtam egy törött padra, valahogy úgy, hogy csaknem hanyatt fekve, égre meredve hevertem. Az ágak közül feldarabolt, kristályos fényt küldött a nap.

Egy ideig így ültem, égbe vesző tekintettel, legyengülten, hihetetlenül gyengén.

Hirtelen egy feltűrt ingujjú, vörös bikanyakú, nagy, piszkos kezű, tagbaszakadt siheder ült le mellém. Mind a tíz ujjával megvakarta a fejét, aztán a nadrágzsebéből kivett egy könyvet és olvasni kezdett.

Tenyerét szorosan rásimította a lapokra, hogy a szél el ne forgassa őket, hangosan duruzsolva olvasott, s néha, mintegy a jobb megértés végett ujjaival a hajába túrt.

Jelentősegteljesen köhenttem egyet és megszólítottam:

– Mit olvasol? – kérdeztem a padon heverve, az ágak közé bámulva.

A fiú úgy tette a kezembe a könyvet, mint a vakok. Hosszú, versbe szedett történet volt valami betyárokról, kimerítő, zsír- és piszkofoltos könyv, látszott, hogy sok kézben megfordult már. Amíg nézegettem, ő felállt, ott maradt előttem erősen, magabiztosan, feltűr ingujjban, meztelen nyakkal.

Legalább olyan kellemes és nyugodt volt, mint cintányérok csapkodni egy kirakatban.

– És... nem fáj a fejed, ha olvasol? – kérdeztem, miközben visszaadtam a könyvet.

Úgy tűnt, nem érti.

– Miért fájna? Nem fáj egy cseppet sem – mondta és visszaült a padra, hogy tovább olvasson.

Észerint léteznek olyan dolgok a világon, amelyekhez nekem soha nem lehet közöm: közömbös, gépies pojácák és erős fiúk, akiknek sosem fáj a feje. Körülöttem, a fák között, a napsütésben vidám, élettel és tisztasággal teli hullámok áradtak. Én arra voltam kárhóztatva, hogy örökké a szélén maradjak, sötétségtől, ájulásig menő gyengeségtől meggyötörten.

Kényelmesen elhelyezkedtem: végignyújtottam a lábaimat a padon, nekidőltem egy fatörzsnek. Végül is mi akadályoz meg abban, hogy én is erős és közömbös legyek? Hogy érezzem magamban a friss, életerős nedű áramlását, ahogy a fa ezernyi ágain, levelein keresztül is áramlik, hogy függőlegesen, értelmetlenül álljak a napon, egyenesen, józanon, biztos, jól körvo-

pévé, tengelyévé vagy valami hasonlóvá váltam. Csak az volt a fontos, hogy el ne veszítsem az egyensúlyt.

Egy reggel, a cirkuszban, amikor az artisták gyakoroltak, láttam egy jelenetet, amely most újra eszembe jutott... Egy amatőr a közönség sorából, egy minden képzettség nélküli egyszerű néző bátran, szemrebbenés nélkül felmászott a székekből és asztalokból épített piramisra, ahova korábban a cirkuszi akrobata mászott. Mindnyájan csodáltuk azt a pontosságot, amellyel megmászta a veszélyes építményt, s az első akadályok

legyőzésének öröme az egyensúlyozás tudományával ajándékozta meg az amatőrt, aki teljes tudatlanságban mindig a megfelelő helyre tette a kezét, pontosan nyújtotta a lábát, s megtalálta a legkönnyebb utat, amely a magasság újabb fokaira vezet. Tulajdon mozdulatainak biztonságától szédülten és boldogan pár másodperc alatt csúcsra ért. Itt azonban valami egészen különleges történt vele: rádőbönt, milyen törekeny pontra támaszkodik, s hogy mindez milyen hihetetlen merészség. Fogvacogva, elhaló hangon létrát kért, és számtalanszor figyelmeztette a lent állókat, hogy jó erősen tartsák, ne mozgassák. A bátor műkedvelő, csuromvizesre iz-

A bukaresti Athene Palota a két háború között

nalazott étellel, bezárva önmagamba, mint egy csapdába...

Mindehhez legelőször talán mélyebben és ritkábban kellett volna szuszognom: felszínesen lélegeztem, mellem hol üres volt, hol pedig túl teli. Elkezdtem tudatosan venni a levegőt. Pár perc múlva jobban éreztem magam. Éreztem, ahogy a tökéletesség sovány nedve mind jobban dagad bennem, s kezdi előnteni ereimet. Az utcazaj távolról a városra emlékeztetett, a város azonban most gramofonlemezként forgott lassan körülöttem. A világ köze-

zadva, végtelenül óvatosan, fokról-fokra ereszkedett le, csodálkozva és bosszankodva a gondolaton, amely arra készítette, hogy felkapaszkodjon.

Az én helyzetem ott a parkban olyan volt, mint az övé az ingatag piramis tetején. Jól éreztem, hogy áramlik bennem az új, erős nedv, de igyekezniem kellett, hogy le ne essem csodálatos bizonyosságom magasából.

Arra gondoltam, hogy így kellene Eddával találkoznom, amikor nyugodt vagyok, magabiztos és fénnel teli. Rég nem jártam náluk. Szerettem volna legalább egyszer egy darabban, megin-gathatatlanul megjelenni valaki előtt.

Hallgatagon, és csodálatosan, mint egy fa. Ez az – egy fa. Teleszívta a tüdőm levegővel, és hanyatt fekvé, forró, bajtársi üdvözetet intéztem fel-ettem az ágaknak. Volt a fában valami durva és egyszerű, amely nagyszerűen kapcsolódott új erőmhez. Úgy simogattam meg a fatörzset, ahogy egy barátot veregetnek vállon: „Fa bajtárs!” Minél jobban figyeltem az ágak végtelenbe nyúló koronáját, annál jobban éreztem, hogyan oszlik fel bennem a hús, s a vájatokban mozogni kezd a friss kinti levegő. A vér magasztosan, erőtől duzzadva, az egyszerű élet nyüzsgésétől habosan áramlott ereimben.

Talpra álltam. Térdeim bizonytalanul megroggyantak, mintha egyetlen tétovázó mozdulatba szeretnék volna összegezni minden erőmet és gyengeségemet. Nagy léptekkel indultam Edda háza felé.

A teraszra nyíló, nehéz faajtó zárva volt. Mozdulatlansága kissé összezavart. Egytől-egyik minden gondolat elröppent a fejemből.

Lenyomtam a kilincset. „Bátorság – de megálltam, hogy pontosítsak. – Bátorság? Csak a félénk embereknek van szükségük bátorságra ahhoz, hogy megtegyenek valamit, a normálisak, az erősek nem bátrak és nem gyávák, egyszerűen csak kinyitják az ajtót, így ni...”

Az első szoba hűvös sötétje békével és nyugalommal öntött el, mintha régóta várt volna.

Ezúttal a nyomomban összezáródó gyöngyfűgöny furcsán megcsörrent, amitől úgy éreztem, egyedül vagyok, egy üres házban, a világ végén. Ez lett

volna a tökéletes egyensúly érzése a székipiramis tetején?

Vadul megvertem Edda ajtaját.

Ijedten tessékelt be. Miért léptem be olyan lassan?

„Lassan?” Azt hittem, egy hozzám hasonló személy, azazhogy fa jelenlétét messziről meg lehet érezni.

A szobában azonban sem csodálkozás, sem rettegés, a legkisebb érzés sem született.

Gondolataim pár pillanatig eszményi módon, komoly és pontos gesztusokkal ruháztak fel. Láttam magam, amint roppant magabiztosan, könnyed léptekkel bemegyek, s elhelyezkedem

Zsidó boltok utcája Bukarestben

az ágyon, ahol Edda hevert, Edda lábainál. Valós személyem azonban ügyetlen, rossz utánfutóként kullogott e szép terv nyomában.

Edda hellyel kínált, s egy székre ereszkedtem, távol tőle.

A falióra idegesítő, zengő hangon tiktakkolt. Furcsa: a tiktakkolás nőtt és apadt, mint a tenger dagálykor és apálykor, hullámokban áradt Edda felé, amíg már alig hallottam, majd fel-dagadva visszatért hozzám olyan vad erővel, hogy szinte hasította a fületem.

– Edda – törtem meg a csendet – engeddd meg, hogy valami nagyon egyszerű dolgot mondjak neked...

Edda nem felelt.

– Edda, tudod, mi vagyok én?

– Mi?

– Egy fa, Edda, egy fa...

Ez a rövid beszélgetés természetesen szigorúan csak bennem zajlott le, a valóságban egyetlen szó sem hangzott el.

Edda az ágyra kuporodott, maga alá húzott térdére ráborította a fésülködőköpenyét. Aztán feje alá tett kezekkel figyelmesen nézett rám. Sokért nem adtam volna, ha valami mást nézett volna a szobában.

Hirtelen megláttam a polcon egy nagy csokor virágot, vázában. Ez megmentett.

Hogyhogy nem vettem észre eddig? Amióta csak beléptem, mindvégig arra néztem. Hogy ellenőrizsem hirtelen

feltűnésüket, félrepillantottam, aztán visszatértem hozzájuk. Ott voltak, mozdulatlanok, nagyok, pirosak... Akkor hogyhogy nem vettem észre őket? Kezdtém kételkedni fa bizonyosságomban. Íme, a szobában megjelent valami, amely egy pillanattal korábban még nem volt ott. Vajon tiszta-e a látásom? Talán a testemben, nyomokban még maradt abból a tehetlenségből és sötétből, amely úgy járt-kelt új, fényes valómban, mint felhő a ragyogó égen, s mikor a szemem előtt lebegett, elhomályosította a látásomat, ahogy az égen a felhők hirtelen elfedik a napot, s árnyékba borítják a táj egy szeletét.

– De szépek azok a virágok! – mondtam Eddának.

– Milyen virágok?

– Ott azok, a polcon....

– Milyen virágok?

– Azok a piros dáliák, olyan szépek...

– Miféle dáliák?
– Hogyhogy... „miféle dáliák”?

Felálltam és a polchoz siettem. Egy piros kendő hevert ott egy könyvkupacra dobva. Amikor kinyújtottam a kezem, és meggyőződtem róla, hogy tényleg kendő, valami habozni kezdett bennem, mint a piramis csúcsán a műkedvelő akrobata egyensúlyozása a diletantizmus és az akrobatika között. Minden bizonnyal én is eljutottam a legmagasabb pontra.

Most már csak meg kellett fordulnom és vissza kellett ülnöm a székre. És tovább, mit kell majd tennem, mit kell mondanom?

Egy pillanatra annyira megdöbbenett ez a kérdés, hogy a legegyszerűbb mozdulatra sem voltam képes. Mint a nagy sebességgel haladó motoros repülő, olyan gyorsan haladnak, hogy állni látszanak, mély kétségbeesésből fakadó tétovázásom szobormerevvé tett. Az óra hangosan tiktakkolása, apró, hangszegekkel szúrt belém. Nagy nehézségek árán ráztam le magamról a mozdulatlanságot.

Edda ugyanabban a helyzetben ült az ágyon, ugyanazzal a nyugodt csodálkozással figyelt, mintha egy rosszindulatú, perfid erő a tárgyak legközönségesebb arcát villantotta volna fel, hogy engem minél nagyobb kalamajkába sodorjon. Íme, mi harcolt ellenem, mi fordult hajlíthatatlanul szembe velem: a dolgok hétköznapi arca.

Egy ilyen pontos világban minden kezdeményezés feleslegessé, ha nem lehetetlenné vált. A vér attól öntötte el az agyamat, hogy Edda sem lehet más, csak egy jól fészült, ibolyakék szemű nő, ajkain bujkáló mosollyal. Mit is tehettem ezzel a kegyetlen pontossággal szemben? Például hogyan értethetem volna meg vele, hogy fa vagyok? Anyagtalan, formátlan szavakkal kellett volna a levegőn keresztül továbbítanom egy hatalmas, csodás, lombkoronát, úgy, ahogy ott éreztem magamban. Hogy tehettem volna?

Közelebb léptem az ágyhoz, nekidőltem a fakorlátnak. Valamiféle bizonyosság sugárzott szét a kezeimben, mintha hirtelen minden nyugtalanságom leszállt volna beléjük.

Nos, hogyan tovább? Köztem és Edda közt ugyanaz az áttetsző, ta-

pinthatatlan, látszólag anyagtalan levegő lebegett szédítően, amelyben mégis ott volt minden cselekvésre képtelen erőm. Tízkilónyi habozások, hosszú órák hallgatásai, vér és hús szédülések és őrjöngések, mindez behatolhatott abba a nyomorult térbe, anélkül, hogy bármi is megmutatta volna a benne lévő fekete, ködös anyagot. A világon nemcsak szemmel látható, gyenge és átjárható távolságok léteznek, vannak láthatatlan távolságok is, ahol szörnyek és nagyszerű tervektől, váratlan gesztusoktól való félelmek lakoznak, amelyek, ha egy pillanatra összeálltak

Szerettem volna kiegészíteni, „én fa vagyok”, de amióta megkívántam a vért, ennek a mondatnak már nem volt semmi értéke. Elmosódottan, hervadtan hevert a lelkem mélyén, csodáltam, hogy valaha is fontos lehetett.

volna abból az anyagból, amelyből látszólag formálódtak, borzalmas kaktizmává, hihetetlen, kegyetlen szerencsétlenségekkel és eksztatikus szépségekkel teli káosszá változtatták volna a világ arcát.

Abban a pillanatban, Eddát figyelve, lehet, hogy gondolataim valóban azzá az egyszerű gesztussá sűrűsödtek volna, amely ott ordított a fejemben: felkapom az asztról a levélnehezéket, (a szemem sarkából figyeltem, papírokat lenyomtatására szolgáló, nemes, középkori sisak volt), és Eddához vágom, hirtelen vér tör fel a mellkasából, nagy erővel, mintha vízcsapból ömlene, lassan-lassan vérrel tölti meg a szobát, érzem, hogy először csak a talpaim alatt cuppog a langyos, ragacsos folyadék, majd térdig ér és végül, (mint az amerikai kalandfilmekben, amikor egy szereplőt bezárnak egy szobába, amelyben folyamatosan növekszik a víz) a számig

ér a vér, érzem sós, kellemes ízét, és belefulladások...

Akaratlanul mozogni kezdett az ajkam, s nagyot nyeltem.

– Éhes vagy? – kérdezte Edda.

– Nem. nem... nem vagyok éhes, eszembe jutott valami... abszurd, egészen abszurd...

– Mondd el, kérek, nekem is. Egy szót sem szóltál, amióta megjöttél, én sem kérdeztelek... Látod, várok.

– Tudod, Edda – kezdtem, – végső soron nagyon, de nagyon egyszerű dolog ez, ne haragudj, hogy megmondom, de én...

Szerettem volna kiegészíteni, „én fa vagyok”, de amióta megkívántam a vért, ennek a mondatnak már nem volt semmi értéke. Elmosódottan, hervadtan hevert a lelkem mélyén, csodáltam, hogy valaha is fontos lehetett.

Újra kezdtem.

– Tudod, Edda, rosszul voltam, gyengének, betegnek éreztem magam. A te jelenléted mindig jót tesz nekem, elég, ha csak látlak... haragszol?

– Dehogy... – felelte és elnevette magát.

Most már tényleg kedvet éreztem valami véres, vad, abszurd tetre. Gyorsan vettem a kalapomat.

– Most elmegyek.

Egy szempillantás alatt a lépcső alján voltam.

Most már biztos volt: a világnak megvan a maga közönséges arca, ahova én véletlenül kerültem, sosem változhatom fává, nem ölhetek meg senkit, vér sem ömlik majd patakokban. A tárgyakat, az embereket fogva tartja a kicsinyes kényszer, hogy pontosak legyenek, semmi más, csupán pontosság. Hiába képzeltem, hogy dáliák voltak a vázában, amikor egy kendő hevert ott. A világnak a legapróbb változásokra sincsen ereje, olyan kisszerű pontosságába zártan, hogy nem engedheti meg, hogy virágnak nézzen sálakat...

Először éreztem, hogy a koponyám keményen szorítja az agyamat, rettenetes, fájdalmas rabság...

Vallasek Júlia fordítása

SALAMON MÁRTON LÁSZLÓ

Az Idegen

Anevem Salamon Márton László, foglalkozásom újságíró. Az Új Magyar Szó romániai napilap főszerkesztője vagyok, a romániai zsidó közösség tagja. Öt éve költöztem Kolozsvárról Bukarestbe, és erdélyi magyar zsidóként a román fővárosban kettős kisebbségként élek és dolgozom.

Előre bocsátom, hogy ami a zsidó közösség helyzetét illeti, a romániai körülmények nagyon különböznek a magyarországiaktól, bár vannak hasonlóságok is. Először is: Romániában sokkal kisebb létszámú a zsidó közösség, mint Magyarországon – alig haladja meg a nyolcezeret –, s a közösségi élet is csupán szervezeti szinten, a hitközségek ernyője alatt létezik. Az emberek azonban nem érzik magukhoz igazán közelinek a régi, megkövesedett hitközségi struktúrát, ezért sokan nem is vesznek igazán részt annak mindennapjaiban: hacsak lehet, kerülnek a jobbára idős hitközségi funkcionáriusok által benépesített, szegényes és barátságtalan irodákat. A Romániai Zsidó Hitközségek Szövetségében, a Fedromban a működési elv ugyanis hosszú évtizedek óta változatlan: nem a szervezet van az emberekért, hanem az emberek vannak a szervezetért. Az alább megszólaló Aurel Vainer, a Fedrom (a „román Mazsihisz”) elnöke, illetve Erwin Simsensohn, a bukaresti hitközség elnöke azon kevesek közé tartoznak, akik a reformot képviselik.

VÍZFEJŰSÉG

A romániai zsidó közösségre is jellemző az a „vízfejűség”, amely annyira meghatározza a magyarországit: a

fővárosban nagyságrendekkel több tagja van a hitközségnek, mint a vidéki városokban. Hiszen míg Bukarestben a zsidó közösség mintegy háromezer tagot számlál, Nagyváradon, Temesváron, Kolozsváron, Iasi-ban – hogy csak a legnagyobb hitközségeket említsük – a helyi zsidóság lélekszáma alig haladja meg az ötszázat.

És ez meglátszik a mindennapokon is. Bukarestben van némi zsidó élet, még ha csak töredéke is annak, ami hajdan lehetett, a többi városban viszont jobbra csak a kóser kávéházak jelentik az alig pislákoló közösségi élet hétköznapi helyszíneit. A vidéki zsinagógákban már csak elvétve van minjén, a temetők pedig gondozatlanok, gyomosak.

„Harmincnégy helyi hitközség működik Romániában, összesen 94 zsinagógát és 817 temetőt adminisztrálunk, amelyek jelentős része (mintegy 80-90 százaléka) olyan településeken van, ahol már nem él egyetlen zsidó sem. Ezeknek a temetőknél, zsinagógáknál a karbantartása hatalmas erőfeszítést igényel” – sorolja Aurel Vainer, a Fedrom elnöke a problémákat.

Néha a helyi önkormányzatok is segítenek a hitközségeknek: Vainer Gyergyószentmiklós esetét említi, ahol a nagyon kisszámú közösség zsinagógáját a helyi önkormányzat újította fel. Hasonló a helyzet Tulceaán, ahol a városháza biztosítja a zsinagóga külső éjszakai kivilágítását, mint-hogy a városkép fontos részének tartja az épületet. „Besztercén a zsinagógát egy kulturális egyesületnek adta át a közösség, és más ilyen sikeres multikulturális projektjeink is vannak az országban. Ezek működésével kapcsolatban egyetlen feltételt támasztottunk: hogy az illető ingatlanok fel-

használói ne szegjék meg azokat a vallási törvényeket, amelyeket egy zsinagógára vonatkozóan kötelező betartani. Például nem szabad kifüggeszteni egyéb felekezetek vallási jelképeit” – magyarázza a zsidó közösségi vezető, aki a román parlament alsóházának is tagja.

ZSIDÓ KISEBBSÉGI POLITIKA

Romániában a választási törvény biztosítja a nemzeti kisebbségek – köztük a zsidó közösség – számára a parlamenti képviselőket (eltérően a magyarországi helyzettől, a romániai zsidóság nemzeti kisebbségnek számít). Aurel Vainer a 2008. november 30-i parlamenti választásokon a Fedrom jelöltjeként a zsidó lakosság lélekszámahoz képest magasan „túlteljesített”: több mint 23 ezer szavazatot kapott, miközben a 2002-es népszámlálás szerint a zsidó kisebbség alig 8 ezer személyt számlál.

„Ez engem is meglepett, el kell ismernem. A korábbi választásokon a szavazatszám nagyjából megegyezett a lélekszámmal. Nem végeztünk kimerítő elemzést, de levonható néhány következtetés. Egyrészt olyan megyékben is érkeztek szavazatok a zsidó kisebbségi képviselőjelöltre, ahol korábban nem, és ahol nem is létezett hagyományosan jelentős számú zsidó közösség: Olténiában és Munténiában” (a történelmi Havasalföld régiói – a szerk.) – magyarázza Vainer. Kiugró a Moldova régióbeli Neamt megye eredménye, ahol a zsidó képviselőjelölt több mint 2600 szavazatot szerzett, miközben a közösség lélekszáma nem haladja meg a százat. Némileg beárnyékolja az országos eredményt a bukaresti is: a fővárosban mintegy háromezer zsidó lakosra jutott 1900 szavazat. „Erre magyarázat az is, hogy nagyon sok az idős hitközségi tag, akik

koruk miatt nem tudtak elmenni szavazni” – véli a hitközségi vezető.

Az összromániai és a bukaresti zsidó közösség demográfiai összetétele valóban nem túl biztató: a tagok mintegy hetven százaléka hetven év feletti, a tevékenység jelentős része ezért a szociális munka: – idősek, rászorultak támogatására. Ezt a célt szolgálja a még meglevő két öregotthon: az egyik Bukarestben, a másik az ország nyugati végében, Aradon működik. Mivel szinte teljesen hiányzik a középkorosztály, hatalmas generációs szakadék tátong az idősek, illetve a fiatalok – húszas-harmincasok – között, akik sokkal inkább jelen vannak a közösség életében, mint szüleik, a kommunizmusban szocializálódott „második generáció” tagjai.

TEMETŐGYALÁZÁS

Lehet-e a parlamenti választásokon elért eredmény annak a jele, hogy Romániában az antiszemitizmus gyen-

Bukarest napjainkban

Purim a bukaresti zsidó közösségi házban

(Fotók: Salamon Márton László)

nek a történeteket, amit a zsidó vezetők ki is kértek maguknak.

JIDDIS SZÍNHÁZ, KULTURÁLIS FOLYÓIRAT, KÖNYVKIADÓ

Bukarestben működik Európa egyetlen jiddis nyelvű színháza. Igaz, a társulat töredéke zsidó származású, és a nézők zöme sem feltétlenül a közösség tagja.

A Fedrom kiadja ezen kívül az egyetlen romániai zsidó periodikát, a Realitatea Evreiasca (Zsidó valóság) havilapot, és működteti a viszonylag termékeny Hasefer könyvkiadót is. Új projekt a tavaly megnyílt bukaresti Zsidó Közösségi Központ, amelynek helyi, kisebb „mutációi” beindultak Nagyváradon, Temesváron és Iasi-ban is. „Igen fontosnak tartjuk, hogy felélesszük a közösségi életet. Nem ragad-

gülőben van? – kérdeztük Vainert. „A választások eredménye azt mindenképp bizonyítja, hogy a zsidó közösség megbecsülésnek örvend Romániában. Meglátásom szerint Románia nem antiszemita állam, eltekintve egyes mentalitásoktól, attitűdöktől, illetve enyhébb vagy súlyosabb incidensektől. Mint amilyen például a nemrégiben történt bukaresti temetőgyalázás, amelynek kivizsgálásá-

val igen elégedetlenek vagyunk” – emlékeztet a hitközségi vezető egy másfél évvel ezelőtti esetre. 2008 őszén a bukaresti Giurgiului úti sírkertben mintegy 130, felbecsülhetetlen értékű, évszázados sírkő esett a vandalizmus áldozatául, további mintegy száz sírkő pedig még helyrehozható módon rongálódott meg. A bukaresti rendőrség szóvivője azonban nem tartotta antiszemita cselekedet-

A bukaresti nagyszinagóga

Ima közben

hatunk le a hitéletnél, amely más tevékenység hiányában kihúnyófélben van” – véli Aurel Vainer, aki a távlatokról is hajlandó beszélni. „Hiszek a zsidó közösségi élet felvirágzásában rövid- és középtávon, mondjuk úgy húsz-harminc éves időtávban, miközben a lélekszám alighanem tovább csökken” – vizionálja. „Ugyanakkor szükség van tudatos, programszerű törekvésekre a zsidó gyökerekkel rendelkezők közösségbe való integrálása érdekében. Olyan személyekre, akik a vallási előírásoknak nem feltétlenül felelnek meg, de zsidónak vallják magukat, s rendelkeznek zsidó gyökerekkel. Ehhez először is átfogó felmérésre volna szükség, amelynek során meghatározzuk a kiinduló adatokat, illetve fogalmakat.”

KI A ZSIDÓ?

Ahhoz azonban, hogy ez a kampány beindulhasson, először azt kellene meghatározni, hogy ki mit ért zsidó alatt. „Az én személyes definícióm szerint zsidó az, aki zsidónak érzi magát. Ez, elismerem, igencsak nagyvonalú és tág meghatározás, és éppen ellenkezője a jelenleg elfogadottnak, melyet a halaha törvényei szabnak

meg, és amely szerint zsidó az, aki zsidó anyától született. Ám nemzetközi téren is nagy kihívás ez a zsidó közösségeknek: hogyan lehet integrálni a vegyes házasságokból származó, azokban élő személyeket a közösségi, és nem feltétlenül vallási életbe?” – dilemmázik Vainer.

Már a népszámláláson is tetten érhető volt egyfajta konfúzió: valamivel több, mint hatezer személy vallotta magát zsidó nemzetiségűnek, ami viszont eltér a szintén a népszámláláson magukat zsidó vallásúnak vallók számától, illetve a hitközségi tagok számától is, amely nyolcezer körüli. „Ez azért van így, mert egyrészt sok zsidó nem tartja magát vallásosnak. Én magam sem tartom magam annak. Másrészt olyanok is lehetnek, nem is kevesen, akik, bár vallási szempontból zsidók, más, például a magyar kultúrához tartoznak, és

ahogyan ez például Magyarországon is ismert, magyar nemzetiségűnek is vallják magukat” – keresi a magyarázatot a hitközségi vezető. „Mindenesetre nagyon valószínű, hogy léteznek olyan zsidók is Romániában, még hozzá halaha szerinti zsidók, akik mindeddig nem mutattak érdeklődést a zsidó közösségi élet iránt, különböző okokból. Például azért, mert nincsenek megelégedve a zsidó hitközségi struktúrákkal, azok működésével. Ezért nekünk meg kell próbálnunk őket minden lehetséges eszközzel közelebb hozni őket a közösségi élethez.”

PÉNZKÉRDÉSEK

Azonban ehhez a – közösség megmaradásáért folytatott – háborúhoz is három dolog kell: pénz, pénz és pénz.

A Fedromnak nincs saját tagsága, hiszen a helyi hitközségek központi szövetségéként működik, így tagdíjat sem szedhet. (A helyi hitközségek igen, ám ezek általában jelentéktelen összegek.) „Bevételeink négy forrásból tevődnek össze. Egyik a román állami költ-

ségvetésből érkező összeg, amelyet az Etnikumközi Kapcsolatok Hivatalán keresztül kapunk meg. Ezeket az összegeket infrastruktúra-fejlesztésre, illetve kulturális, kutatási és egyéb tevékenységekre használhatjuk fel” – magyarázza Vainer. „Másodsorban vannak a mi saját bevételeink, amelyek rituális jellegű szolgáltatásainkból folynak be, ilyenek például a kóser termékek forgalmazásából származó bevételek. Harmadsorban, és ezek a legjelentősebbek: a Fedrom ingatlanvagyonából származó bevételek; ezek elsősorban lakbérek. (A Fedrom ingatlanvagyonra olyan hitközségi tagok adományaiából származik, akik életükben igénybe vették a Szövetség szociális szolgáltatásait, és elhalálozásuk után ingatlanvagyonuk a hitközségekre szállt – S. M. L.) A negyedik pedig a Joint, amely a múlt-

ban a legjelentősebb anyagi forrásunk volt, most azonban tevékenységét főleg a szociális és egészségügyi ellátás támogatására korlátozza.” Vainer még megemlíti ötödikként a Caritatea Alapítvány révén érkező bevételeket is: ezek az 1945 után államosított, majd az utóbbi időszakban visszaszolgáltató zsidó közösségi (és nem egyéni) ingatlanvagyonból származó bevételek, amelyeket a World Jewish Restitution Organization (WJRO) és a Fedrom által Romániában létrehozott és konszenzusos alapon működő Caritatea Alapítvány adminisztrál. Ide tartoznak a korábban nem vallási célokra szolgáló, visszaszolgáltató hitközségi ingatlanok: kórházak, iskolák, egyéb épületek, illetve lebontásuk után keletkezett telkek. „Ezek a bevételek viszont igencsak függnek az ingatlanpiaci mozgásoktól, és ugyebár tudjuk, hogy az ingatlanpiacal mi történt az elmúlt időszakban...” – sóhajt a Fedrom elnöke.

Ha prioritásokat kellene felállítania a romániai zsidó közösség jövőjével kapcsolatban, Vainer az idősök szociális támogatásával kezdené a felsorolást. „A szociális problémák továbbra is a legfontosabbak maradnak. Az én egyik álmom, hogy az egészségügyi ellátás támogatását ki tudjuk terjeszteni a zsidó hitközség valamennyi tagjára. Másodsorban azonosítanunk kell mindazokat a romániai zsidó személyeket, akik a közösségi életre igényt tartanak. Ez az adatgyűjtés elkerülhetetlen, ha azt akarjuk, hogy megtervezhessük a közösség jövőjét, és ne csak a tehetetlenség vigye azt előre” – összegez a közösségi vezető.

KELET-EURÓPA LEGFIATALABB HITKÖZSÉGI ELNÖKE

Ha Aurel Vainer 78 évével Románia parlamentjének rangidőse, a bukaresti zsidó hitközség tavaly megválasztott elnöke az előbbieken már említett generációs szakadék túlsó szélén áll. Erwin Simsensohn alig múlt harmincéves, és megválasztása valóságos kis

forradalmat jelentett a második világháború előtt még mintegy kilencvenezres, jelenleg alig háromezer fős bukaresti zsidó közösség számára, hiszen elődje – akit legyőzött a legutóbbi hitközségi választásokon – több mint fél évszázaddal volt idősebb nála. A legnagyobb román napilap, az Adevarul, a napokban megjelent terjedelmes interjúban faggatta az ifjút a román főváros zsidó közösségének jövőjét illető elképzeléseiről.

A Ceausescu-rezsimnek a zsidó múlt nyomainak eltüntetésére irányuló igyekezete sikeres volt: egykor egy egész zsidónegyed állt a román főváros központjában, kilenc zsinagógával és hét zsidó iskolával.

Erwin Simsensohn optimista. Úgy gondolja, hogy a romániai zsidóságnak van jövője. Az utóbbi években az emigrációs ráta csökkent, sőt egyre több zsidó család települ vissza Izraelből. „A zsidók többletértéket tudnak és akarnak hozni a romániai társadalmi, kulturális, tudományos és egyházi életbe. Integrálódni akarnak a romániai társadalomba, közben nem adva fel identitásukat, vallásukat, hagyományait” – hangsúlyozza Kelet-Európa legfiatalabb zsidó hitközségi vezetője. Mint mondja, a Ceausescu-rezsimnek a zsidó múlt nyomainak eltüntetésére irányuló igyekezete sikeres volt: egykor egy egész zsidónegyed állt a román főváros központjában, kilenc zsinagógával és hét zsidó iskolával. Egész Bukarestben 55 zsinagóga volt, mára megmaradt három... És van egy világi zsidó iskola is, az 1990 után létrejött Lauder Reut Gimnázium.

„Krakkóban nincsenek már zsidók, de áll a zsidónegyed. Áll a zsidónegyed Budapesten is, és ezek rengeteg turistát vonzanak. Bukarestben nem maradt meg szinte semmi, és sajnos mi, a zsidó közösség sem tettünk túl sokat azért, hogy az a kevés is megmeneküljön” – kesereg Simsensohn.

ANTISZEMITIZMUS ROMÁNIÁBAN

Románia csak nagyon későn, tizenégy évvel a rendszerváltás után, 2003-ban ismerte el hivatalosan a holokauszt létét. Akkor fogadta el a román parlament az idegengyűlöletet, az antiszemitizmust és a háborús bűnösök kultuszát tiltó törvényt. „Mi, zsidók, nem Romániát vagy a románságot vádoljuk a holokausztért, hanem a román állam akkori intézményeit. A diszkriminációs intézkedéseket, amelyek több tízezer romániai zsidó halálát okozták, a román hatóságok hozták meg” – mondja Simsensohn. „Ugyanakkor a mai román állam nem tesz semmit az olyan leplezetlen antiszemitizmus megnyilvánulásai ellen, mint amilyeneket például Ion Coja egyetemi professzor követ el módszeresen, immár évtizedek óta. Szélsőséges nézeteit egy kis példányszámú lapban, a Corneliu Vadim Tudor szélsőjobboldali politikus (a kommunista diktátor Nicolae Ceausescu egykori udvari költője) által kiadott Tricolorulban közli. Coja tanít a Bukaresti Tudományegyetemen is, diákgenerációk egész sorát fertőzve meg az uszító propagandával.”

Az antiszemitizmus a fiatal hitközségi vezető szerint inkább csak elszigetelt esetek szintjén érhető tetten. Saját példáját hozza fel: „Én a bukaresti Amzei téren lakom, és amikor odaköltöztem, a tömbház gondnoka megkérdezte: miféle név ez a Simsensohn? Mondtam neki, hogy zsidó vagyok. Hónap végén, amikor kifüggesztették a lépcsőházban a rezsiköltségeket, láttam, hogy nálam és még két lakásnál kétféle név szerepel, mint a többieknél. Magyarazatot kértem a gondnoktól, aki azt válaszolta: a lakótársulás döntött úgy, hogy az idegenek, külföldiek többet fizessenek, mint a románok. Azt válaszoltam neki, hogy egyrészt nem hiszem, hogy a romániai törvények megengedhetik ezt, másrészt én nem vagyok idegen. Hát nem azt mondtad, hogy zsidó vagy? – kérdezett vissza. Igen, de román vagyok, válaszoltam. Akkor, hogy meggyőződjön, elkérte a személyazonosságomat. Számára a zsidó: idegen...”

Bukarest, 2010. március

A Bukaresti Zsidó Színház rövid története

Romániában a hivatásos jiddis színház Iași-ban (Jászvárosban) született, a Zöldfa kertvendéglőben. Ott mutatta be Avram Goldfaden (1840-1908) társulata néhány rövid darabból álló előadását. A darabok, melyeket maga Goldfaden írt, nagy sikert arattak, s ez arra ösztönözte őt, hogy egész előadásorozatot tartson. Két nappal a bemutató után méltató cikk jelent meg az előadásról a nagy költő, Mihai Eminescu tollából. Az őszi hidegek beálltával Goldfaden Bukarestbe ment. Előadásaival ott is sikert aratott, ami arra ösztönözte sok zsidó színészt és író, hogy jiddis nyelven játsszon, illetve ezen a nyelven írjon darabokat. Számos jiddis színtársulat alakult ekkoriban, fenn is maradtak rövidebb-hosszabb ideig, bejárták az országot, előadásokat tartottak saját darabjaikkal vagy a helyi szerzők műveivel.

Goldfaden ezután távozott Romániából, s világszerte fellobbantotta a jiddis színház lángját: Lengyelországban, Oroszországban, és mindegyiknél az Egyesült Államokban, ahol élete végéig tevékenykedett. Színész, drámaíró, zeneszerző, rendező volt. Óriási örökséget hagyott ránk színdarabból, varietéből és operettből. Legismertebb művei: *József Egyiptomban*, *A boszorkány*, *Szulamit*, *Judit és Holofernéz*. Bár egyes darabjai naivak, magukon viselik a kor stílusát, mégis nagy szerepük volt a jiddis színház jövőjének megalapozásában. Goldfaden munkásságával utat nyitott egy sor drámaíró számára. Itt most csak Mendele Moicher Szforim, Moise Gersenzon és mindegyiknél Sólem Áléchem nevét emlí-

tenénk. Utóbbi nemcsak dráma-, hanem regényíróként is rendkívül termékeny volt. A Goldfaden nyitotta úton érkezett Iacob Gordin is, a modern jiddis dráma megteremtője.

A bukaresti zsidó színházi élet történetéről szólva meg kell említenünk a vilnai (ma Vilnius, Litvánia) zsidó színház vendégjátékát. A vilnaiak 1923-ban turnéztak itt, majd a vendégjátékot követően még néhány évig Romániában maradtak. Magas művészi színvonalú előadásaik repertoárja értékes darabokból állt, a zsidó szerzők darabjai mellett helyet kaptak benne az egyetemes drámairodalom nagy művei is.

1940-ben Romániában megszakadt a jiddis nyelvű színjátszás. A zsidóellenes törvények megtiltották a jiddis nyelv használatát, a zsidó színészeket pedig minden román színházból elbocsátották. Ők azonban nem csüggedtek el, sőt harcot indítottak egy önálló zsidó színház létrehozásáért Bukarestben. Ez, Baraseum néven létre is jött, és előadásai hatalmas sikert arattak. Jóllehet román

nyelven kellett játszaniuk, de jiddis nyelvű énekek, refrének, viccek, bemondások tarkították az előadásokat, és a hatóság szemét hunyt e fölött. Így mégis továbbélt a jiddis nyelv a színpadon.

1948 radikális változást hozott a romániai zsidó színházi életben. Bukarestben kormányhatározattal megalapították az Állami Zsidó Színházat (TES), így állandó társulat jött létre, biztos fedél került a zsidó színészek feje fölé. Ide gyűltek a két világháború közötti vándor színtársulatok jelentős színészei: Dina König, Lia König, Sevilla Pastor, Seidy Glük, Mano Rippel, Benno Popliker, Mauriciu Sekler (aki Reinhart tanítványa volt), Samuel Fischer – és még hosszan folytathatnánk a felsorolást.

Abban a szerencsében van részem, hogy 1976 óta dolgozhatom ebben a színházban irodalmi tanácsosként, és közelről is megismerhettem ezeket a nagy színészeket, színház iránti szeretetüket, ragaszkodásukat a jiddis nyelvhez; láthattam, milyen szenvedélyesen és odaadással szolgálják a színjátszást. Sajnos, ekkoriban már sokan idősek voltak, és azóta eltávoztak közülünk.

A TES első előadásán Solem Alechem darabját, *A főnyereményt mutatta be*. A bukaresti Állami Zsidó Színház máig 250 bemutatót tartott. Műsora mindig változatos volt, előadásait jelentős rendezők vitték és viszik színre. Állandóan műsoron tartja a klasszikus és a mai zsidó drámairodalom alkotásait, az egyetemes drámairodalom kiemelkedő műveivel együtt. Így repertoárjában szerepelt Molière-től *A képzelt beteg*, Balzactól a *Mercadet*, Goldonitól *Az anyós és a menyé*, Bertolt Brechtől a *Koldusopera* és a *Kurázi mama*, Lessingtől *A bölcs Nátján*. De a kortárs szerzőkről sem feledkeztek meg: Isaac Bashevis Singer művei közül színpadra adaptálták a *Bolond Gimpelt* és a *Lublini mágust*. Lefordították jiddisre és színre vitték a románul író zsidó írók – Mihail Sebastian, Alexandru Mirodan, Aurel Baranga, Alexandru Sever, Dumitru Solomon és mások darabjait. Állandóan műsoron vannak a zsidó klasszikus írók: Solem Alechem, S. Ansky, Jacob Gordin, H. Leivik művei. Több bemutatót is megért az *Anna Frank Naplója*, más- más feldolgozásban – az egyik hajdani előadás főszereplője, Lia König ma a Tel Aviv-i Habima Színház nagyasszonya. Színdarabok mellett revü-előadásokat is játszott a Bukaresti Zsidó Színház, sőt hangversenyeket is tartottak itt, amelyeken a zsidó folklórt mutatták be.

1989 után újra fellendült a társulat működése. Most már nemcsak Romániában játszhat, hanem elviheti előadásait más országok zsidó közönségéhez is. A múlt rendszerben kivételes eseménynek számított, ha a társulat az Egyesült Államokban turnézhatott. Az 1989-es fordulat után viszont számos külföldi vendéjátékot tarthatott a bukaresti zsidó színház. Előadásaival szerepelt – Izraelről nem is beszélve – Ausztriában, Németországban, Spanyolországban, Magyarországon, Svájcban, Franciaországban, Görögországban, Dániában, Hollandiában, nemrég pedig Kanadában. Jelenleg a TES-ben tizennyolc darab van műsoron.

Mya Liontescu
irodalmi tanácsos

„Letisztultak a dolgok...”

Beszélgetés Harry Eliaddal, a bukaresti Állami Zsidó Színház igazgatójával

– *Kérjük, szóljon a színház jövőjéről, a tervekről, kilátásokról.*

– Van egy jó tulajdonságom: perspektívában gondolkodom, két-három évre tervezek. Lehet, hogy ezért álmodozónak tartanak, de ilyen vagyok. Színházunknak nagyon széleskörű a repertoárja. Megtalálható benne a zsidó klasszikus dráma, a világirodalom klasszikus színműveivel együtt, a jelenkori dráma, a Holokauszt témája, de mindenekelőtt a jelen égető nagy kérdéseit szeretnénk megszólaltatni, nehogy ezek ismét olyan helyzetet idézzenek elő, mint amilyen a második világháborút megelőző időszakban volt; nehogy visszatérjen azok az idők... És a Holokauszt. Nem azért szedjük elő minduntalan ezt a témát, mert szeretünk vájkálni a múltban, hanem azért, hogy figyelmeztessünk, hogy idejében szóljunk. Tehát figyelmeztető előadások ezek. Isaac Bashevis Singernek, a Nobel-dí-

jas jiddis írónak több művét is színre vittük. Ő az, aki megkoronázta a 80-as és a 90-es évek jiddis irodalmát. Jelenleg színházunkban két műve van műsoron: *A bolond Gimpel* és *A lublini mágus*, ez utóbbinak most volt a bemutatója. A közeljövőben pedig színre visszük *A rabszolgát*, majd pedig a *Teibele és a démont*. Aztán Mihail Sebastian darabjának a bemutatója következik: miután előadtuk tőle a *Vakációsdit*, most a *Névtelen csillag* van soron. És egy jelkép erejű bemutatóra készülünk, amelynek a címe: *Egy színházéji álom* – a romániai jiddis színjátszás 130 évének kiemelkedő mozzanatait álmodjuk benne újra.

– *Megvan hozzá a forgatókönyv?*

– Én készítem, őszre meglesz. Többek között részleteket játszunk a Zsidó Színház történetét fémjelző, kiemelkedő előadásokból, például Avram Goldfaden híres darabjából, a *Boszor-*

kányból. És miközben tisztelettel gondolunk elődjainkra, a színház múltjára, ezzel párhuzamosan gondoskodni szeretnénk a jövőnkéről. Stúdió-színházat akarunk létesíteni alternatív előadások számára. Ehhez színházzá alakítunk át egy használaton kívüli zsinagógát. Kettő is van belőlük Bukarestben. Temesváron, Kolozsváron és Marosvásárhelyen is előadások tartására használják, kulturális fórummá alakították át az elhagyott zsinagógákat.

A bukaresti Zsidó Színház épülete

– Kisvárdán láttam egy előadást a városka katedrálisnak beillő zsinagógájában, a Határontúli Magyar Színházak fesztiváljának keretében. A Gyilkosság a székesegyházban adták elő ott, a Beckett Tamásról szóló drámát, és tökéletesen odailleszt.

– Igen, megfelelő környezet lehetett... Mi a színházi stúdióban előadásonként legfeljebb száz nézőre gondolunk. Fialt rendezők produkcióit szeretnénk közönség elé vinni ott, a hagyományos színházi kötöttségektől szabadon kívánunk játszani, verset mondani, zenélni, táncos előadásokat tartani, helyet adni a kísérleti színháznak, az újításnak.

– Egy beszélgetés alkalmával tréfásan azt mondta: javasolták, hogy tartásnak hathónapos évadot Amerikában.

– Nem tréfa ez, én voltam a javaslattevő. Több helyen is hangoztattam: ha az Állami Zsidó Színház külföldön szerepel, rendkívül nagy szolgálatot tesz Romániának. Eleven bizonyíték arra, hogy itt milyen lehetőségeik vannak a

kisebbségeknek: színháza van a kisebbségek kisebbségének, a hat és félezer főnyi zsidóságnak, így megőrizheti kulturális hagyományait. Bármelyik nagykövet munkájánál többet ér a mi külföldi szereplésünk.

– És biztos, hogy több jiddisül tud van Amerikában, mint Romániában...

– Ahogy mondani szokták: ha egy argentinai és egy romániai zsidó találkozik, milyen nyelven értik meg egymást? Jiddisül.

– Ugyancsak a múltkori beszélgetésünk alkalmával mondta: az Állami Zsidó Színház 2009-ben 4 millió lej támogatásban részesült; az idén pedig – válság ide, válság oda – 50 százalékkal többet fog kapni.

– Igen. Azt reméljük.

– Vagyis a színház 104 alkalmazottja közül (beleértve a 38 színészt) egyet sem kell elbocsátani.

– Valóban, egyiküket sem fenyegeti ez a veszély.

– Jó ezt hallani. Mert Romániában sok állami alkalmazott elbocsátására készülnek.

– De a színházak nincsenek veszélyben. Megkímélik őket. És nem is tehetnek másképp, ha tekintetbe veszik, hogy Bukarestben kevesebb színház van, mint sok más európai fővárosban. A bukaresti polgármesteri hivatalnak volt egy nagyszerű kezdeményezése: arra kérte a színházakat, hogy nyáron játsszanak a város minden parkjában, így színházi előadást tarthattak mind-egyik városnegyedben. És sok olyan

polgár látott színházi előadást, aki egyébként sohasem jár színházba.

– Ez a temesvári Csepűrágó Fesztivált juttatja eszembe, ahol többszázan néztek meg olyan előadásokat, amelyekre a színháztermekben már rég nem volt néző.

– Meg kell keresnünk a közönséget, a városi vezetés erre biztat. Ezért nem félünk a jövőtől. A mi dolgunk az, hogy játsszunk a közönségünknek mindenhol, ahol rátalálunk: itthon is és külföldön is. Mindenekelőtt annak a kisebbségnek, amelyért létrehozták ezt a színházat, de nemcsak neki.

– Önt is arra kérem, meséljen el egy különleges pillanatot, amelyet itt élt át, a Zsidó Színházban.

– Ilyen volt már az idejövetelem is. 1989 decemberének végén vettem át a színház vezetését, amikor kint lövöldöztek, s nekünk itt, a színházban el kellett barikádoznunk magunkat. De ezt megelőzően is átéltem a TES-ben néhány különleges eseményt. Bár a ploiești-i városi színház igazgatója voltam, gyakran rendeztem az Állami Zsidó Színházban. Éppen próbáltunk egy darabot, amikor a színház körüli pusztaságban megjelent Ceaușescu...

– A Zsidó Színház környéke olyan volt, mint Hiroshima a bombázás után: a múlt rendszer végén földdel egyenlővé tették az egész zsidónegyedet.

– Ceaușescu megállt a színház előtt, és azt kérdezte: „Micsoda ez, itt?” „Egy zsidó színház” – mondták neki. „És mi az ördögöt csinálnak benne?” „Előadást.” Nem szólt semmit, továbbment...

– És megmaradt a zsidónegyedből a színház.

– Lerombolták a zsinagógákat, a lakóházakat. Sok ember képtelen volt megemészteni ezt, volt aki belehalt... de a színház megmaradt. És a rombolóknak leáldozott a napjuk, színházunk most már szabadon működhet, abban a szellemben, amelyben létrehozták. Nincs többé cenzúra, nem kell örökké félni valamitől. És szabadon járhatunk, turnézhatunk, nemcsak az országban, de külföldön is. Letisztultak a dolgok... Rövidesen elkezdődik a színház épületének restaurálása. Ha ez befejeződik, megrendezzük a Jiddis Színházak III. Világtalálkozóját.

Zsehránszky István

Különleges pillanatok a zsidó színházban

Színészek vallomása

Maia Morgenstern

– Minden pillanat, amit a TES-ben (az Állami Zsidó Színházban) megélek, különleges. Igazságtalan lennék, ha egyet is kiemelnék. Számomra mindegyik életlecke. Kezdve azzal, hogy miután a színiakadémiai felvételi vizsgán elbuktam, felvettek a Zsidó Színházba.

– *Maia Morgenstern elbukott a színiakadémiai felvételin? Ez nem lehet igaz!*

– De így volt.

– *A Zsidó Színház becsületére váljék: mégiscsak megláttak valamit. Felismerték az Önben rejlő tehetséget.*

– Itt is vizsgáznom kellett ahhoz, hogy felvegyenek. Mit láthattak egy színházi tapasztalattal nem rendelkező, tizennyolc éves leányban... Mindenestre korlátlan bizalmat élveztem. Elláttak szerepekkel, melyekre valójában nem voltam felkészülve. Nagy iskola volt. És itt tanultam meg a jiddis nyelvet. Mert a szüleim, most ne beszéljük miéért, otthon sem beszélték ezt a nyelvet, ami nagy hátránnyá vált számomra, de leküzdöttem.

– *Ott, a színházban meglelte az anyanyelvét...*

– Harminc éve, hogy munkakönyvem van. Az Állami Zsidó Színházban kaptam. Nyilván először statiszta kórustagként alkalmaztak. De rövidesen nagy szerepeket kellett eljátszanom. Az első beugrás volt. Radu Mihăileanu külföldre menekült, s át kellett vennem a szerepét, Puckot. Elég, ha azt mondjuk, shakespeare-i hős, és nyilvánvaló hogy mekkora feladat. Nem az eredeti darabban, hanem egy zenés színházi revüben kellett megelevenítenem őt, a varázslót, a tündé-

ri álomteremtőt. Egyik napról a másikra. Állítólag alkatilag hasonlítottam Radu Mihăileanura: nekem is fekete hajam volt, göndör, az orrom is eléggé látható, és ami a legfontosabb: ugyanolyan bátor voltam a színpadon, és ugyanolyan örömmel dolgoztam, mint ő. Hát ezért kaptam meg a szerepet... Egy éjszaka állt rendelkezésemre, hogy megtanuljam a szöveget jiddisül, és megtaláljam magamban Puckot...

– *Hogy aztán másoknak is megmutassa.*

– Igen, mert lassan előjöttek a dolgok. A TES-ben nagyon sok zenés előadás volt, és van ma is. Néha el kellett énekelni azokat a dalokat, amelyeket édesanyámtól, édesapámtól hallottam, és amelyek itt a színházban más súlyt és jelentést kaptak... Aztán elvégeztem a színiakadémiát is, de soha meg nem szakadt a kapcsolatom a Zsidó Színházzal. Azóta sem, hogy a bukaresti Nemzeti Színház művésze lettem. Állandóan játszom a TES-ben.

Leonie Waldman-Eliad

– Ma is izgalommal gondolok a legelső fellépésemre a Zsidó Színházban. Avram Goldfaden Boszorkány című darabjában léptem először színpadra, a színház nagy színészeinek társaságában. Aztán egy sor jelentős szerep következett a klasszikus jiddis drámairodalomból, majd a világirodalom klasszikus és jelenkori műveiből, amíg eljutottam odáig, hogy én is egyéni műsort mutathassak be. Első egyéni műsorom címe: Énekeljenek velem egy dalt, amelyből később lemez készül. Zsidó népdalokat énekeltem. Színházunk repertoárja rendkívül változatos, és minden színésznek egyaránt meg kell állnia a helyét a tragédiában, a drámában, a vígjátékban vagy a zenés előadásban, tudnia kell beszélni, énekelni, táncolni – vagyis mindent, amire a színpadon szükség van. Visszatérve az első fellépésemre:

nagy-nagy izgalommal járt, de rengeteget segítettek a színház nagy művészei, akiktől sokat tanultam. Csodálatos, jó kolléga volt Sevilla Pastor és Dina König, gondját viselték a fiataloknak, így nekem is.

– *És feltehetőleg Ön is hasonlóképpen viszonyul a mostani fiatalokhoz, hiszen teli van fiatal színésszel a Zsidó Színház.*

– Kétségtelen. Persze csak olyan mértékben segíték, ahogy ők is hajlandóak elfogadni, amit nyújtunk, mert ez más nemzedék, más mentalitás.

– *De jól érzi magát közöttük?*

– Valóban jól érzem magam, és segíték nekik abban, hogy megtanulják a jiddis nyelvet.

Az Állami Zsidó Színház előadása

deti címe: Játszd újra, Sam!) Fantasztikusan hosszú életű produkció volt, több mint 300 előadást ért meg. Előbb jiddis nyelven játszottuk. Aztán – mert hogy kiszállásra nem vihettünk magunkkal elég fülhallgatót azoknak, akik fordításban akarták hallani a szöveget – át kellett térnünk a román nyelvű előadásokra. Megragadtuk az alkalmat, és Bukarestben is eljátszottuk a darabot, teltházzal, minden színházban. Erre azért volt szükség, mert a mi negyedünkben kevés a néző. Ezért felléptünk vele a Not-

tara Színházban, a Bulandra Színházban, a revüszínházakban, mindenütt. Bukarestben és vidéken is sikerünk volt, pedig tegyük hozzá: olyan korban éltünk, amikor senkinek sem volt nevetetnékje. Woody Allen értelemre ható komédiája viszont behozta a nézőt. Nagy szeretettel jöttek...

– *Mikor is történt mindez?*

– 1986-87-ben. Nehéz időszakban.

– *Szellemi sivatagban. Utolsókat rúgta a Ceaușecu-rendszer. Veszettebb volt, mint valaha... Érthető, hogy mindenki oda rohant, ahol mégiscsak kaphatott valami mást.*

– És ami szintén feltűnhetett a színházba járóknak: az előadás plakátjáról hiányzott a rendező neve. Rendező nélkül játszottuk, ugyanis Adrian Lupu, aki az előadást színpadra állította, Izraelbe távozott, és nem volt szabad feltennünk a nevét a plakátra.

– *Ilyen esetben az is előfordult, hogy az elvtársak letiltották az előadást...*

– Pályámon ez volt az egyik csúcs. A másik, az igazi, pedig most van: hogy élek és játszhatok... A nemlét ugyanis meglátogatott, szívinfarktus formájában... És hogy milyen gyorsan telik az időnk: nemrég még, 1965-ben a Vőlegényt játszottam a Dibukban. Kivételes szerencsénk volt: elmehettünk vele Amerikába és Kanadába. Aztán 1994-ben megint bemutattuk a Dibukot, ekkor már a Rabbit játszottam... Ezért érzem magam a csúcson.

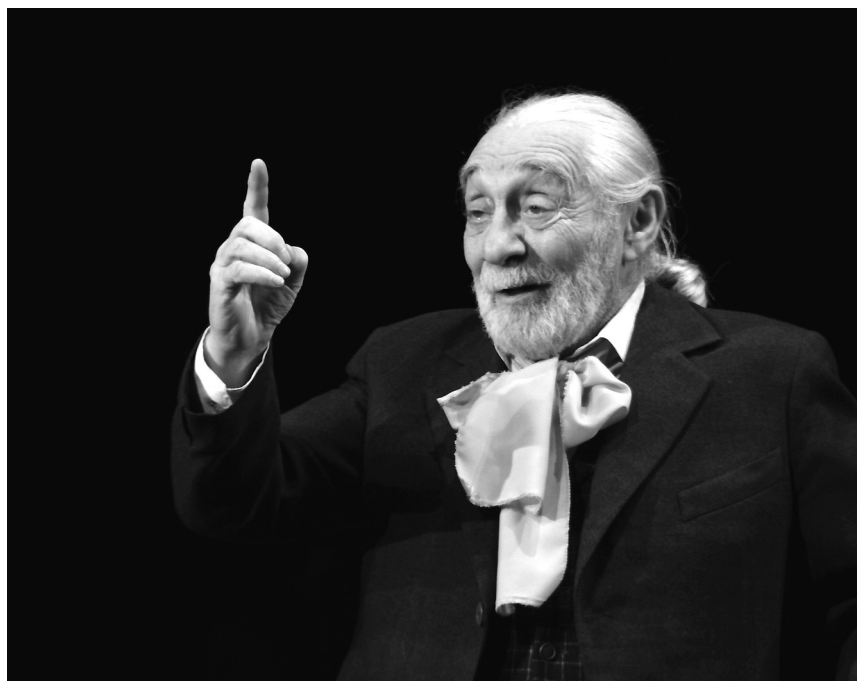
Zsehránszky István

Rudy Rosenfeld

– Nehéz kérdés. Hogyan válasszak ki egyetlen pillanatot?...

– *...amikor millió nagy pillanat között kell válogatni.*

– A színész élete teli van rendkívüli momentumokkal. Annyi szerzővel találkozok, annyi szereppel, annyi rendezővel, és annyi színésszel! S ha már így, ajtóstól rontottunk a házba, el kell mondanom, hogy nagy szeretettel emlékezem a *Hogyan hódítsuk meg a nőket?* című előadásunkra, amelyben Woody Allen szerepét játszottam. (Ere-

NORMAN MANEA

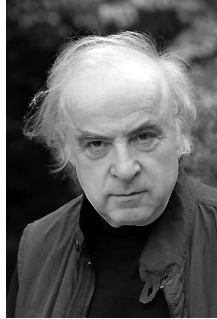
A halál

A játékszabály szerint a kislányok abban a pillanatban, amikor meghallották a zajt, megmerevedtek. Egyetlen sejt sem lüktetett. Nem pislogtak, nem moccantak. Még akkor sem, ha a kiáltás, vagy ahogy egy bizonyos módon a kerítéshez csapott kő a lövés hangját utánozta, vagy a falhoz vágott üvegcserep csörrenése éppen szaladás vagy ugrás közben érte őket, vízholdás közben, fésülködve, a legfurcsább pozitívumokban, amelyekben képtelenség volt sokáig megtartani az egyensúlyt.

Nemrég az is megtörtént, hogy két kislány hirtelen ott ragadt egy ablakpárkányon, majd leestek. Csaknem emeletnyi magasságban. Pipaszár lábbaik nem bírták tartani őket, bármelyik pillanatban lezuhanhattak volna... Egy jól megtermett siheder arra járt, és még időben elkapta őket.

Néha akár egy órán át is úgy maradtak, abba a testhelyzetben merevedve, amelyben a jelet hallották. Felemelt kézzel, fél lábbal a levegőben, görnyedt háttal. Csaknem földig lógatott karokkal, megmerevedve, mielőtt sikerült volna felemelniük a földről egy hajdani kabát ujjának egy foszlányát, vagy, szinte hihetetlen, egy csomag vaj még zsíros papírját, amely ki tudja, milyen utakon tévedt ide egyenest az örök barakkjából. Lehetett bármilyen erős a vágy a félben hagyott mozdulat folytatására, mégsem moccantak. Meghaltak – semmilyen csábítás nem éleszthette fel őket.

Tehát játékok is voltak. A kislányok találták ki ezt a „Próbababásat”. Hirtelen kisasszonyok, kecses hölgyek akartak lenni. Az apró, mocskos és rongyos szobrok mozdulatlansága némi eleganciát sugallt, úgy képzel-

ték, illik ahhoz a világhoz, amely még őrizte a nemes és erényes hölgyek eszményét, az ő tökéletességük felért a próbababák mozdulatlanságával.

A játéknak más nevet is adhattak volna. Megmerevedésük abban az állapotban, amelyben voltak, csaknem meztelenül,

csontsoványan, mozdulatlanságuk, az, ahogy hirtelen minden mozgásról lemondva megálltak – szinte levegőt sem vettek –, valahogy rossz jelnek tűnt.

Amikor őket nézte, a kislány sokszor elgondolkozott azon, vajon ez a játék nem siettet-e a sötét következményeket. Szinte érezte a közelben leselkedő puskacsövet, amely egy fal vagy egy barakk mögül rájuk céloz. Ez a játék remek szórakozás lehetett volna az öröknek. Abban a pillanatban, amikor egy többnyire dörrenést utánzó kiáltással felhangzott a jel, nem vették volna észre, hogy egyikük összeesett. Nem vették volna észre, hogy a robbanás igazi volt, az áldozat pedig valóban összeesett.

Affektáltak, el voltak ragadtatva a tudományuktól, hogy mozdulatlanságukban megőrzik egy másik világ büszkeségét, kecses kacérságát, egy másik világét, amelyikben, úgy képzeltek, vagy valaki az idősebbek közül úgy mesélte nekik, még voltak hölgyek és urak arra a célra, hogy az ember messziről, a kirakat túloldaláról csodálja őket... A fiúcska szinte látta a puska, vagy a pár lépésnyire rejtőző revolver csövét, ahogy lesi őket, és hirtelen robbanással új játékot indít el, a lesben álló kutyafejű szórakoztatására.

Azon a napon, amikor a riadó a magas ablakpárkányon találta őket, közel a hálóterem tetejéhez, amelyben hosszú sorokban tapadtak egymás alá és felé az ágyak, a két kislány elveszí-

tette az egyensúlyát, utolsó pillanatban kapta el őket Lică, a hatalmas, borzas vörös unokabáty, akinek vörös hajába most fehér is vegyült, afféle rózsás téglaszín, a fiúcska akkor biztos volt benne, hogy bekövetkezett a szerencsétlenség. Rémulten, csak jóval később mert kinyitni a szemét: a maszatosak már megint szaladgáltak. Igaz, meg voltak ijedve, de éltek, vidámak voltak, hihetetlen.

...Körben, a kerítésen túl, kirobbantak a virágok. Megjött a tavasz, madárdal hallatszott. Nem tudta volna felismerni, megnevezni őket, senkinek nem volt ideje arra, hogy madarokról, virágokról társalogjon vele. Sem arról a sokféle bogárról, amelyek a nappal egyszerre bújtak elő.

Nekidőlt az egyik kerítésoszlopnak. Behunyt szemmel, beleolvadt a növekvő lustaságba. Elöntötte a meleg, derékig kigombolta az ingét. Tarkabarka ing volt, több különböző darabból találomra összefoltozva: ki tudja, honnan szerezte őket anya. Kigombolta a két gombot, a nyakánál a rózsaszín paplangombot, és az alulra, szinte már a nadrág vonalához varrt nagy, fekete „felöltő-gombot”, így nevezte Lică, hogy ugrassa őt. Mindkettőt kigombolta, széthajtotta az inget, feltárva sovány, csontos, sárga mellét. Ott maradt lehunyt szemmel, a fényben lüktető, remegő szemhéjakkal.

A nap melengette a sovány, kialakulatlan, az induló golyó felé kitért bordákat...

Egyenesen a szívét érte a találat. Mielőtt kinyitotta volna a szemét, az volt az első gondolata: „Semmi sem hallatszott, nem volt lövés.” Valóban, semmi.

Zümmögés a mellkasához közel. Mélyen belefűrődő golyó. Kétségbeesetten kezdett hadonászni, ordított. Ez volt a halál, már csak pár pillanat, minden összeomlott, nem volt több idő. Sápadtan, leszúrva rohant, kitágult, fekete, rémuló szemű halott, a

sárga bogár a vállalai felett körözve üldözte. Felemelt kezekkel próbált védekezni, megbotlott, felbukott. Csapkodott, lecsúszott a válláról az ing, körbe forgott, majd rohant, anélkül, hogy visszapillantott volna. Ugrott, a föld minden ugrásnál kitátotta a száját, zihálva, sápadtan, verejtékezve rohant, hogy elkaphassa az utolsó pillanatokat, hogy időben odaérjen. A fájdalom keskeny röppályán nyomult előre, gyorsan, a mérge szintén, túl késő lesz... nekiesett a barakk ajtajának, berohant.

Nagybátyja szokás szerint a deszkák közt bámult kifele. Az öregasszony egy sarokban imádkozott. Nem segíthettek rajta, észre sem vették. Megingott, tudta, nemsokára el fogja hagyni az erő, tovább sietett, a szomszédok ajtaján túl, a többiekhez, végig a folyosón. Már nem tudott beszélni, fulladozott, kigyúlt arca könnyben úszott.

Átugrott a küszöbön, zokogva, kétségbeesetten szaladta körbe az udvart. Az idő egyre jobban távolodott, átfutott a következő barakkhoz, és végre megtalálta! Még meg tudta mutatni a duzzanatot a mellén, a helyet, ahol megsebesült. Lihegett, könnyörgött, gyorsan, gyorsan, próbálnak meg mindent, most azonnal. Mentsék meg... talán... megcélozta, meglötte, megszurta valami sárga, mérgező... De a kérge tenyér nyugtatóan simogatta a feje búbját. Ostoba simogatások, ezzel szokta anya az időt vesztegetni. Tessék, már nincs ereje, vége mindennek, még ő sem érti a szerencsétlenséget. „Semmi baj, egy méhecske, semmi baj”, nyugodt hangja kétségbeestette. Még ő sem érti, tehát...

Szeretett volna felpillantani, üvöltetni, amikor a háta mögül ismerős, vad nevetés harsant. Lică bátyó fetrengett a röhögéstől. A behemót egyre gyengült, nyavalyásnak nézett ki, de még volt ereje. Az arcátlanja, mintha minden erejét összeszedte volna abba a rágördített nevetésbe.

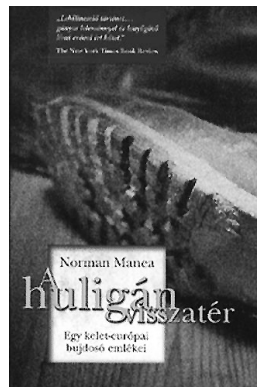
Vallasek Júlia fordítása

Részlet a szerző *Variante la un autportret (Iași: Polirom. 2008)* című kötetéből.

Hazatérés – haza nélkül

Norman Manea amolyan kiveszőfélben lévő író: kelet-európai disszidens/emigráns, aki 1986-ban – ötvenévesen – elhagyta a nemzetiszocialista „Jormániát”, azt az országot, ahol semmi sem összeegyeztethetetlen, és ahol nem ismerik az árnyalatokat, vagyis ahol kizárólag a vörös vagy zöld diktatúrákra, esetleg ezek keveréke nyílik lehetőség. Sommás véleményén nincs miért csodálkozni, a „haza” valóban alaposan elbánt vele: 1941-ben egész családjával a transznisztriai táborba deportálták, a háború után repatriálták, majd néhány boldog év után, ifjú sztálinistaként kiábrándult a vörös utópiából, hogy aztán egyre gyanúsabb értelmiségivé válják.

Különböző bölcselészociológiai okokból a kelet-európai ellenzékiek egyik legkedveltebb műfaja a metsző logikájú, az iróniának tág teret engedő, a rendszer és a történelem abszurditásait leleplező, kiváló stílusérzékkel megírt esszé volt (ld. Konrád, Milosz, Michnik, Brodskij, Havel és még sorolhatnánk). Manea ugyan nem tartozott az elkötelezett ellenzékiekhez, de a magyar olvasók eddig az ő nevét is csak lucidus esszéi kapcsán ismerhették: *Bohócokról* címmel megjelent kötete tartalmazza például azt az írását is, amelyik olyannyira megkeserítette Romániában tett 1997-es látogatását, hogy valósággal úgy érezhette magát, mint a gyilkos – finomabban: huligán –, aki visszatér a tett színhelyére. A világhírű vallástörténész, a posztkommunista Romániában nemzeti idolként tisztelt Eliade vasgár-

Norman Manea:
A huligán visszatér.
Egy kelet-európai bujdosó emlékei.
Pécs, 2009,
Alexandra Kiadó,
416 oldal, 3499 Ft

dista múltját elemző esszéje nyomán kezdetét vette a boszorkányüldözés: pontosan azokkal a vádakkal illették a szabad Romániában, mint a fasizmus vagy a kommunizmus alatt. Megint egyszer huligán lett, bár nem is dédelgetett már afféle illúziókat, melyek a háború befejezése és a sztálinizmus közötti években megadtak neki. Nem egyedülálló tapasztalatok ezek azon értelmiségiek körében, akik vannak olyan *pofátlan huligánok*, hogy rávilágítanak hazájuk történelmének egynémely vakfoltjára.

Egyébként a „huligán” szó jelentésváltozásai is híven tükrözik a földalatti indulatok változatlanágát, önmagukból való ki- és visszafordulását. Először Eliade használja azonos című regényében, az ő értelmezésében a huligán mintha valamiféle vulgáris heideggeriánus fogalom volna: transzcendens tettekrekszség, hősies nihilizmus. Eliade barátja, a zsidó Mihail Sebastian – a *Hogyan lettem huligán?* című esszé írója – megpróbál azonosulni ezzel az emberképpel: igyekszik nem tudomást venni a „fajtiszta” huligánok egyre erősödő, ideológiává összeálló antiszemitizmusáról, kollektív halálvágyáról, a tényről, hogy ő *eleve nem lehet* huligánna, hiszen a „huliganizmus” számára csupán az Eliade megfogalmazta „termékeny kezdetet”, az

individuum önfelszabadítását jelenti, szabadulást a tradíciótól, a pszichózisoktól, az önmarcangolástól, a zsidóságtól mint „belső ellenségtől”. Aztán a huligán a hazaáruló, a nemzetgyalázó, a kozmopolita, a pártellenes szinonimájává válik, noha tulajdonképpen mindig ugyanazt jelenteti: *zsidó* – vagy inkább „zsidó”, és ezt, az örök, önkéntes kívülálló szerepét, aki immunissá vált minden többes szám első személyben szóló lózungra, már Manea is vállalja. Annál is inkább, mert hosszú ideig azonos dilemmákkal küzdött, mint Sebastian (aki egyébként mégsem volt *annyira* naiv, Eliade politikai szimpátiáira többek között az ő posztumusz naplója irányította rá a figyelmet).

Először azért, mert hinni akart, később azért, mert íróként a nyelv egyre fontosabbá vált számára, nem volt hajlandó meghallani anyja és nagybátyja mantraként ismételt felszólítását: elmenni, elmenni, elmenni... „Anyám, az én neurotikus és nyughatatlan istenem” – írja, amiből az is világossá válik, hogy a gettótól való elszakadási kísérletek csupán az anya, a „neurotikus matriachátus” elleni lázadás megnyilvánulásai voltak.

Abból, hogy ilyen hosszas magyarázatokra kényszerülünk, kitetszik, hogy Manea túl sok megoldhatatlan problémával akar szembenézni – egyfelől azzal a lehetetlenséggel, amit ő jelent saját magának, másrészt a Romániának (tetszés szerint behelyettesíthető bármely posztkommunista országgal) nevezett lehetetlenséggel. Kapunk családtörténetet, mesteri portrét a szülőkről és tekervényes, már-már szándékolt homályba burkolt esszéisztikus betéteket a vallástalan zsidó idegekben hordozott örökségről, a demokráciában tapasztalható „szabadságpszichózisról”, az emigráció és a „nyelvátültetés” traumájáról, ami számos menekültet öngyilkosságba kergetett vagy arra készítetett, hogy hamis nosztalgiával gondoljon hazájára, egyenlőségjelet téve a szabadságban

és a zsarnokságban tapasztalható abszurdítások közé. Manea pontosan ettől tart: fél attól, hogy az üldözövé vált üldözött szerepében tetszelegjen, hogy Fehér Bohóc – ez egyik kedvelt metaforája – váljék belőle, a győztes hatalom önelégült képviselője. Regénye (?) első részében csupán amellet gyűjtöget érveket, miért *nem* utazhat Romániába, ahol

Manea végül adományként tekint a távolságra, a nyelvben lelt otthonra, fenntartásokkal, de elfogadja a gettó örökségét, és – ez a legfontosabb – megbékél új hazájával.

például anyósát folyamatosan zaklatják az ő Eliade-írása miatt. Szégyent érez, amiért elhagyta az országot, de szégyent érez azért is, mert oly sokáig maradt, ráadásul ott a büntudat, hogy ígérete ellenére, amelyet tulajdonképpen meg sem tett, nem volt ott az anyja temetésén – igen, végül az emigrálást szorgalmazó anya lett az egyetlen családtagja, akit ott temettek el. Romániában csak halottak, temetők, fájdalmas szembesülések várják, meg a gyűlölet. A fiktív elemeket, hallucinációkat, álomleírásokat is magába olvasztó, ám hagyományos memoárként olvasható belső utazást a valóságos hazatérés leírása követi, és Manea sejtelmei nagyrészt beigazolódnak.

Mégis, túl sok minden – egy személyiség összes rezdülése, egy ország egész múltja, egy nép pszichikumának rejtélye – kavargó abban az örvényben, amely az utazás tervbevételekor éledt fel a szerzőben, és amelynek középpontjában a holokauszt, illetve a felnőtt fejjel megtapasztalt kommunista diktatúra élményei állnak. Regénye szerkezete is egy örvényhez hasonlatos: egyre kisebb körökben közelít a középpont felé, újra meg újra elmesélve ugyanazokat az életmozzanokat, ám ezek a mozzanatok sem önmagukban nem olyan érdekesek, sem a fe-

lējük való újbóli közelítések nem kálnak eltérő perspektívákat, ismeretlen részleteket; a folytonos ismétlés semmiféle terápiás céllal vagy hatással nem bír, csupán tölteléként szolgál ebben a nemlineáris struktúrában. „Túl bonyolult, csupa aforizma” – mondja saját történetéről az író, ami már csak azért is igaz, mert a román szellemi élet intellektuális botrányainak és azok szereplőinek ismerete nélkül szinte érthetetlen utalásokba botlunk, melyeknek megfejtését a cenzurális viszonyokat idéző metaforarendszer nem könnyíti meg (ahogy a magyar fordítás sem...). Másrészt, aforizmái másoktól származnak – talán ezért van végig olyan érzésünk, hogy nincs ott mindezek mögött a személyiség fedezete. Mintha lehetséges volna az őt formáló legbensőbb élményekről mások szavaival, mások hangján, mások stílusában szólni. Nem hamis ez a hang, csak éppen van benne valami idegenség, ami önmagától is eltávolítja – meglehet, ez az oka az egyes szám első és harmadik személy, amúgy teljesen indokolatlan változtatásának –, és meggátolja elhatározásában, miszerint „hagyom, hogy az érzelmeim kertelés nélkül megszólaljanak”. Mert pontosan az érzelmek nem szólnak meg valódi intenzitással: nem meri átengedni magát a bukovinai táj láttán felébredő nosztalgiának, nem tud igazán szarkasztikus vagy végletesen melankolikus lenni, sem lírai, sem radikális – saját bevallása szerint pedig, mint zsidóból, még az a bizonyos „gyógyító pofátlanság” is hiányzik belőle.

Könyvének egyetlen felkavaró tanulsága az utolsó sorokban jelenik – dacolva a hasonló, hazalátogatásokat megörökítő művekkel szemben támasztott dramaturgiai elvárásokkal, Manea végül adományként tekint a távolságra, a nyelvben lelt otthonra, fenntartásokkal, de elfogadja a gettó örökségét, és – ez a legfontosabb – megbékél új hazájával. Azaz nem hajlandó megadni azt a lehetőséget Jormániának, hogy az, mint egy tékozló fiúnak, megbocsáthassa neki a holokausztot, és minden egyebet...

Csáki Márton

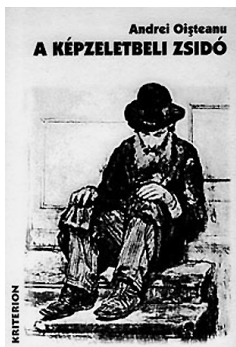
Gyakran fürdenek, tehát piszkosak

„Egy bojár elvesztette, egy nem zsidó megtalálta, és mindketten a zsidóba kötnek bele.”

(Moldvai közmondás)

A kiváló román antropológus 466 oldalas, gazdagon illusztrált, hihetetlen mennyiségű forrás és szakirodalom felhasználásával megírt, a kolozsvári Kriterion Könyvkiadó gondozásában megjelent könyve igazán hiánypótló alkotás, egy rendkívül kényes és indulatokkal átfűtött kérdés objektív és őszinte bemutatása. Egy olyan témáé, amelyet egészen az 1990-es évekig elhallgattak és a szőnyeg alá söpörtek. (Ahogy a szerző, a rá jellemző fanyar humorral megállapítja: „A csausiszta cenzúra szervei odajutottak, hogy jobban féltek a kifejezésektől, mint a fogalmaktól”.)

A végig tárgyilagos és a tudományosság talaján álló, de mégis anekdotákkal, idézetekkel, szórakoztató elbeszélésekkel fűszerezett könyv bámulatos stílusban mutatja be az évszázados román-zsidó (valamint magyar-román, magyar-zsidó, román-német, lengyel-zsidó, lengyel-orosz, görög-román, görög-zsidó...) együttélés népi-társadalmi gyökereit, s ezzel együtt, a teljesen egyedi, kelet-európai zsidóság életét és kultúráját. Mindezt olyan precizitással és mindenre kiterjedő részletességgel teszi, hogy műve a társadalomtörténet és néprajz szempontjából is megkerülhetlenné válik. Erényei közé tartozik továbbá a számos korabeli ábra, fotó, karikatúra és rajz, melyek gazdagon illusztrálják, egyúttal még közelebb hozzák a vizsgált témát.

Andrei Oișteanu:
A képzeletbeli zsidó.
Kriterion, 2005,
Kolozsvár. 466 oldal.
Fordította: Hadházy
Zsuzsa

Olvasmányos nyelvezete és szépirodalmi stílusa már-már elfeledteti velünk, hogy egy komoly szakkönyvet tartunk a kezünkben, s ha a téma nem egyszer megrázó volta nem emlékeztetné az olvasót, hogy egy hajdan volt világ mementóját tartja a kezében, akkor mint egy bestsellert forgatná.

A remekül felépített mű az enyhe – a népszokások világába tartozó – hiedelmektől kezdve, az emberek életét

... ez a soknemzetiségű, állandó vitákkal tarkított, de mégis egyedi és ezért minden gonoszága ellenére is csodálatos társadalom már nincs többé. Megszűnt, s a legborzalmasabb módon, százezrek kiirtásával és elüldözésével.

pokollá tevő előítéleteken át, lépcsőzetesen haladva jut el a legsúlyosabb antiszemita klisékig, bemutatva, hogy a tudatlanságból fakadó képzetek hogyan válhatnak a gyilkos indulatok táptalajává. (A „vörös zsidó” toposzától a pogromokig.)

Oișteanut olvasva megismerkedhetünk a „szeplős zsidó”, a „piszkos és koszos zsidó”, a „szép és elegáns zsi-

dó nő”, a „bölc s zsidó nő”, az „erényes/romlott zsidó nő”, a „kereskedő zsidó”, az „iparos zsidó”, az „uzsorás zsidó”, a „kocsmáros zsidó”, a „vonzó zsidó táncosnő”, a „földműves és pásztor zsidó”, az „intelligens, de ravasz, gyáva zsidó”, a „jó és rossz zsidó”, „vak, a süket és néma zsidó”, „az isten- és gyermekgyilkos zsidó”, képzeletbeli toposzával. Többek közt megtudhatjuk, hogy – a moldvai folklór szerint – egy zsidóval történő reggeli találkozás szerencsét hoz, hogy a zsidó nők páratlanul hűségesek (vagy éppen csalfák), és hogy a zsidók manna helyet eszik a fokhagymát. De azt is megtudhatja a Tisztelt Olvasó, hogy egyes vidékeken azért tartották a zsidókat piszkosnak, mert sokszor tisztálkodtak, s ebből arra a következtetést, hogy bizonyára nagyon koszosnak kell lenniük, ha rendszeresen fürdenek.

A negatív előítéletek mellett a különböző vallású és kultúrájú népek együttélésének nem egy meghatározó és szívbemarkoló epizódját is felfedi: így a vészkorszakban meghalt emlékére emelt máramarosi sírokat, ahol az állítólag zsidókból készült szappanokat a helyiek kegyelettel eltemették, s a sír lapjára a következő feliratot vésték: „Ide hantolták el a náci barbárság áldozatait, akikből szappant készítettek. Imádkozzatok értük!”

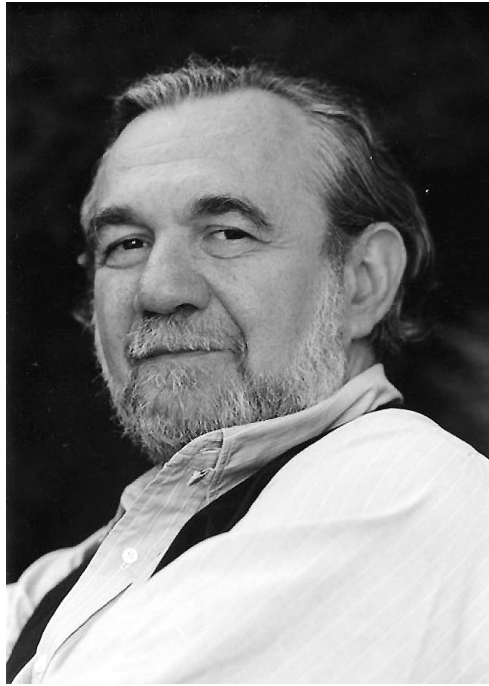
Oișteanu egy képzeletbeli időutazásra invitál bennünket, a 100-200 évvel ezelőtti zsidók és nem zsidók világába. Feltárja előttünk a kelet-európai zsidóság mindennapi életét, először a velük együtt élő népek többnyire torz és előítéletes szemüvegén nézve, majd, mint kiváló néprajzkutató és

történész, megmutatja számunkra a valóságot.

A kollektív népi tudatban gyökerező előítéletek, babonák és tévhitek mellett elemzi a mindenkori értelmiségi és politikai elitnek a zsidókhoz és a hozzájuk kapcsolódó előítéletekhez való viszonyát; Luther-tól Marxig, Richard Wagnertől Eminescuig. Rajtuk kívül részletesen foglalkozik a román antiszemitizmus mindenkori ideológusaival és vezéralakjaival: Nicolea Iorgával, Corneliu Zelea Codreanuval és Corneliu Vadim Tudorral. Vizsgálatát nem szűkíti le román nyelvtérre, de még Kelet-Európára sem, hanem az ókortól kezdődően, az egyetemes zsidó-keresztény kultúrkörbe helyezve tekinti át a „képzelt zsidó” és a „valóságos zsidó” kérdéskörét.

A könyvet végigolvasva magunk előtt látjuk a 19. századi Bukovinát, Erdélyt, Moldvát, ahol egymás mellett állhatott a szászok evangélikus, az örmények görög katolikus, a románok és ukránok ortodox, a magyarok katolikus vagy protestáns temploma és az izraelita hitűek zsinagógája. S ekkor pár percig elgondolkodhatunk, hogy hová vezetett a másik nem kellő ismerete és démonizálása. Mert hosszú távon az etnikai, faji és vallási ellenségeskedésnek nem lehet győztese, csak vesztesei.

Számomra mégsem a társadalmi kollektív tévképzetek és előítéletek olvasata a legmeggrázóbb, hanem annak a ténynek a tudomásul vétele, hogy ez a világ a múlté. S nem azért, mert megszűntek volna a nemegyszer gyilkos indulatokat kiváltó babonák – mint a könyvből megtudhatjuk, a kollektív emlékezet részei a mind mai napig –, melyek a különböző vallású és nemzetiségű emberek életét megkeserítették, hanem mert ez a soknemzetiiségű, állandó vitákkal tarkított, de mégis egyedi és ezért minden gonoszsága ellenére is csodálatos társadalom már nincs többé. Megszűnt, s a legborzalmasabb módon, százvezrek kiirtásával és elüldözésével. Ahol, bár a zsidók eltűntek, de a hozzájuk kapcsolódó előítéletek megmaradtak, mert –

Andrei Oişteanu

Mikor a könyv egy fejezetében olvastam, hogy a 19. századi néphit mit tartott az erdélyi cigány, magyar, német, román, örmény és zsidó nőkről, elborzadva gondoltam rá, hogy ezek a mondókák azért nem hangozhatnak el immár senki ajkáról, mivel se zsidó, se örmény, sőt lassan szász fiatalok se tartanak ott esküvőt.

A mű szolgáljon mementóként minden olyan zsidó és nem zsidó emlékére, akit Kelet-Európában a tudatlan emberek tévhiteit és előítéleteit manipuláló, hatalomra éhes erők megöltek, vagy megnyomorítottak. Marosvásárhelyen az egyszerű, félrevezetett és tájékozatlan román emberek magyarokkal szembeni féltelmeit és tévképzeteit meglóvágó politika 1990-ben pogromot szervezett. E pogrom 20. évfordulóján láthatjuk, hogy a társadalmi előítéletek a mai napig velünk élnek, s bármikor bárkire lecsaphatnak.

Kápolnai Zoltán

ahogy a könyv olvasása után mindenkinek megérti – a „zsidóknak a társadalomból való eltűnése nem az antiszemitizmus eltűnéséhez vezetett, hanem a zsidó mitikus jellegének hangsúlyosá válásához (mitizálódásához)”.

ÉLET ÉS ●
IRODALOM

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

Kedvezményes éves előfizetési díj 15 500 forint

Megrendelhető a szerkesztőségben, telefon: 210-5149, fax: 303-9241

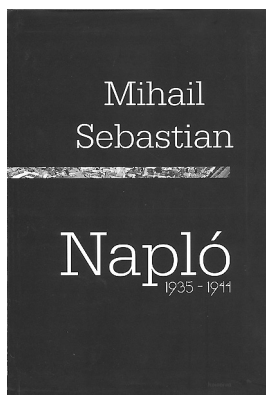
e-mail: es@es.hu

SZERETNÉNK ÖNT IS
OLVASÓINK TÁBORÁBAN ÜDVÖZÖLNI.

SZERZŐINK A TÉNYFELTÁRÓ ÚJSÁGÍRÁS,
A KORTÁRS IRODALOM, PUBLICISZTIKA
ÉS GRAFIKA ÉLVONALBELI KÉPVISELŐI.
PÉNTEKENKÉNT KERESSE A HÍRLAPÁRUSOKNÁL
VAGY FIZESSEN ELŐ AZ **ÉS**-RE!

Alkonynapló

Különös, némiképp fájdalmas a sorsa annak az írónak, akinek nevét a titokban írt, tán megsemmisítésre szánt, kusza feljegyzéseket tartalmazó, minden művészi ambíciót nélkülöző naplója őrzi meg az örökkévalóságnak; „kordokumentum” – ennél megalázóbb szintre talán nem is süllyedhet egy írói életmű. És Sebastian regényeit, színdarabjait nagy valószínűséggel alig-alig olvasná ma valaki, ha ötven évvel a halála után, a kilencvenes évek egyik legnagyobb intellektuális botrányát kavarva, meg nem jelenik a faszálódó Romániában tíz éven át vezetett *Napló*. Sebastiannal még ebben is mostohán bánt a sors: saját naplója sem miatta, írásai háttereként, személyisége vagy kiemelkedő intellektuális izgalmi okán tarthat számot érdeklődésünkre, hanem azon „barátok”, mesterek miatt, akiknek neve rendre felbukkan a lapokon. Lesújtó képet kapunk a kor kulturális elitjéről, főképp az úgynevezett '27-es nemzedék legkiemelkedőbb tagjáról, Eliadéről, Cioranról vagy a Nae Ionescu körül csoportosuló értelmiségiekről. Azokról, akik közül a kommunizmus alatt számosan emigrációban éltek, átírva, elfeledve, meghamisítva a „fasiszta évekről”, abban való részvételükről szóló emlékeket – és akiknek a kommunizmus bukása után, kétségkívül hatalmas szellemi teljesítményüknek, világhírüknek és a kommunizmustól való érintetlenségüknek köszönhetően oly nagy szerepet jutott (vagy juthatott volna) egy új nemzeti identitás megalapozásában. Ilyen történelmi pillanatban kínos bizonyítékként, valóságos vádiratként, „hazaárulásként” hat egy ilyen napló, és ilyen dokumentumból – szerencsére – minden olyan országban, amely képtelen szembe-

**Mihail Sebastian:
Napló 1935–1944.
Fordította Vallasek
Júlia.
Koinónia Kiadó,
Kolozsvár, 2009.
694 oldal, 3600 Ft.**

nézni saját felelősségével, akad legalább egy: olvassuk csak el Márai háborús feljegyzéseit a végletekig kompromittálódott középosztályról, de említhetnénk Berr, Frank vagy Klemperer naplóit is, melyek hol „ártatlanságukkal”, hol kimagasló megformáltságukkal ragadják el az olvasót. Sebastian sem nem „civil”, sem nem sztárértelmiségi; amolyan „megbízható” író, aki tisztában van saját korlátaival, felületességével (szenved is ezektől). Ragaszkodó lélek, aki előtt azonban sorra dőlnek le a bálványok: a heideggeri fogalmakkal dobálózó, magas kapcsolataikkal kérkedő, nevetséges, de veszélyes protofasiszta köklerek, vagy éppen a Vasgárdához korántsem opportunizmusból, hanem meggyőződésből csatlakozó Eliade,

aki állítja, azért támogatja a Vasgárdát, mert hisz a szeretetben (!). Tegyük hozzá: ezek a válságos időkben tapasztalt értelmiségi magatartásmo-dellek számunkra is ismerősek lehetnek. Sebastian nem tudja őket követni, ha akarná, sem tehetné, hiszen épp a hozzá hasonlóktól akarnak megszabadulni... noha az igazi dráma mégis abban rejlik, hogy Sebastian, mindennek ellenére, egy ideig görcsösen igyekezett a történelemalattiságból kitörni vágyó „huligánokkal” tartani. Lényétől azonban idegen volt a halál-vággal átszótt fanatizmus, „a revolver és az ima” misztikája, amelyről Cioran beszél *Az én országom* című írásában. Meglehet, Sebastiant a felületessége óvta meg, először a szellemi kalandorságtól, később pedig mentálisan, hiszen naplója jelentős része nem szól egyebekről, mit szerelmi szenvedésekről, az alkotásra való képtelenségről, hivatalbeli kínládásairól (közük azért olyan megindító epizódokkal, mint a Max Blechernél tett utolsó látogatás). Ám lassan szaporodnak a rokonokért aggódó, az egyre gyakoribb munkaszolgálatokról, pogromokról szóló bejegyzések, illetve a szakmai ellehetetlenülésről és az olyan pitáner irodalmi, színházi intrikákról tudósító megjegyzések, melyek mögött a „kiszorítás” szándéka munkál. A *Napló*t olvasva fokozatosan erősödik az a benyomásunk, hogy Sebastian előtt is csak írása közben világosodott meg, hogy nem a munka kedvéért menekül a hegyekbe és a zenébe – sokatmondó tény, hogy ekkoriban *Menedék* című regényén dolgozik –, hanem az elől az irtózatot, általános felbomlás elől, amely egész országát, de főképp legbensőségeiből kapcsolatait is elemészttette. Gyakran ő érez ugyanis is homályos lelkifurdalást, ő nem akarja kínos helyzetbe hozni barátait pusztán megjelenésével... és valami rejtélyes módon még a halála is mint ha ezt példázná: nem sokkal a felszabadulás után egy teherautó ütötte el.

Cs. M.